

Universiteit Antwerpen
Faculteit Sociale Wetenschappen
Academiejaar 2022-2023

MASTERPROEF

Wat is normaal?

Een theoretische verkenning van normaliserende macht in een informatiemaatschappij

Jens Verhoeven

Master in de Sociologie

Promotor: Prof. Dr. Walter Weyns

Medebeoordelaar: Prof. Dr. Frederic Vandermoere

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in de Sociologie

DANKWOORD

Ik wil graag een moment nemen om mijn oprechte dankbaarheid te uiten aan diegenen die een cruciale rol hebben gespeeld in de voltooiing van deze scriptie. Het is een uitdagende en inspannende onderneming geweest, maar met hun steun heb ik deze belangrijke mijlpaal bereikt. Allereerst ben ik dankbaar voor de onvoorwaardelijke feedback van mijn promotor, Walter Weyns. Uw expertise en inzichten hebben een cruciale rol gespeeld in het vormgeven van de uitkomst van mijn werk. Ik wil ook mijn waardering uitspreken naar mijn ouders voor hun steun en de kalmte die ze mij hebben gegeven gedurende dit veeleisende proces. Jullie geloof in mij en jullie vermogen om een voedende omgeving te creëren voor mijn studie zijn van onschatbare waarde geweest. Verder wil ik mijn diepe dankbaarheid uitspreken naar Ine en Kat voor hun waardevolle bijdragen en inzichtelijke perspectieven. Jullie intellectuele inbreng heeft mijn denken uitgedaagd en mij in staat gesteld een meer omvattende en genuanceerde analyse te ontwikkelen.

Antwerpen, mei 2023

ABSTRACT

This thesis explores the development of normative beliefs within the context of an information society. Through an in-depth analysis, the study investigates the relationship between modern communication structures and the apparatus of normalizing power. With the occurrence of global communication networks, the stability and consensus of localized normative knowledge discourses face a significant challenge as alternative knowledge paradigms are introduced. The study examines how individuals' positioning in relation to the apparatus of normalizing power undergoes transformation due to the rise of borderless communication networks. The theoretical framework employed in this research draws upon Michel Foucault's work on power, knowledge, and normalizing institutions, enabling a comprehensive understanding of the historical and social context in which processes of normalization unfold. Ultimately, the thesis concludes by elucidating the consequences of normative division within an information society, including the fragmentation of collective norms and the rise of individualism.

Keywords: Normalizing power, Information society, Michel Foucault, Normative divide, Individualism

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	5
1. EEN STIJGEND ONGENOEGEN	7
GETROFFEN DOOR DE INFORMATIEMAATSCHAPPIJ.....	7
TUNESIË IS GEEN GEÏSOLEERDE ZAAK	10
EEN ONVERZOENLIJK NORMAAL.....	12
2. NORMALISERENDE MACHT: IDEEAALTYPISCH GEZIEN	16
GENEALOGIE VAN HET NORMAAL.....	16
NORMALISERENDE MACHT IN HET STRAFRECHT.....	18
NORMALISERENDE MACHT ALS REGEREGINGSKUNST	20
WIENS WOORD IS WET?.....	23
3. NORMALISERENDE MACHT IN EEN INFORMATIEMAATSCHAPPIJ	27
HET KOSMOPOLITISCHE SUBJECT.....	27
HET DIGITALE SUBJECT.....	30
<i>Gesloten circuits</i>	31
<i>Open circuits</i>	34
4. HOE MOET HET VERDER?	38
INDIVIDUALISERING	39
HERNORMALISERING?	40
BESLUIT	43
BIBLIOGRAFIE	45

INLEIDING

Voorliggende thesis kan worden beschouwd als een theoretische verkenning van de manier waarop normatieve overtuigingen tot stand komen in een informatiemaatschappij. Meer specifiek mag de lezer zich in de komende hoofdstukken verwachten aan een theoretische uiteenzetting over de wijze waarop moderne communicatiestructuren het dispositief waarin normaliserende macht huist herdefiniëren. Al sinds er contact wordt gelegd met vreemde gemeenschappen en culturen, worden de stabiliteit en consensus van lokale kennisdiscours uitgedaagd door alternatieve kennis. Dankzij technologische innovaties die de jongste decennia plaatsvonden ontstond een grensoverschrijdend communicatienetwerk dat tijd en ruimte radicaal verlichtte. Wat in wetenschappelijke literatuur omschreven wordt als *placeless connectivity*, creëert een situatie waarin individuen voortdurend verbonden zijn met een mondiaal netwerk waarin informatie vrij stroomt. Het individu dat in een premoderne samenleving kon terugvallen op lokaal gedeelde normen, zoekt nu houvast in het diverse en globale medialandschap. De vraag rijst in welke mate kennis hierdoor haar lokaal karakter verliest en de normen van het individu – die tot stand komen door zijn persoonlijke epistemologische situering – het product dreigen te worden van een mondiaal discours. Naarmate individuen zich sterker identificeren met het bodemloze reservoir van diverse normaliserende kennis dat beschikbaar is in het wereldwijde informatienetwerk, worden geografische overeenkomsten tussen normen steeds minder vanzelfsprekend. Het centrale bestuursorgaan, waaronder de staat, dat verantwoordelijk is voor het handhaven van sociale orde binnen een specifiek geografisch gebied komt zo voor een uitdaging te staan. Tegen een achtergrond van grensoverschrijdende communicatiestructuren, herdefiniëring van het individu in de digitale ruimte en een globale strijd om de overtuiging van het individu, rijst de vraag hoe de politieke wensen van een sociale groep kunnen worden beantwoord wanneer collectieve normen lijken te fragmenteren.

Op welke wijze manifesteert normaliserende macht zich in een informatiemaatschappij? In welke mate zorgt alternatieve normatieve kennis voor verdeeldheid? Welke rol speelt de staat in normalisering binnen een informatiemaatschappij? Bestaat de nood aan zoiets als *hernormalisering*? Het opzet van deze thesis is om een antwoord te bieden op deze vragen. Om een weg te kunnen banen door het abstracte landschap waarbinnen dit verkennend onderzoek zich afspeelt wordt gebruikgemaakt van de intellectuele *toolset* dat het onderzoek van Michel Foucault voortbracht. De lezer mag zich in de komende hoofdstukken verwachten aan een Foucaultiaanse reconstructie van de samenhang tussen normatieve kennis en macht. Door genealogisch te analyseren hoe macht in de afgelopen eeuwen het individu in relatie tot normatieve kennis heeft geplaatst, kan inzicht verkregen worden in de manier waarop normaliserende macht zich manifesteert in een informatiemaatschappij. Om de lezer wegwijz te maken in de structuur van voorliggende thesis heb ik een beknopte leeswijzer opgesteld.

In het openingshoofdstuk, met de titel 'Een groeiend ongenoegen', wordt een empirische basis gelegd. Aan de hand van onderzoek dat 2809 betogingen in 101 landen van 2006 tot 2020 analyseerde wordt stilgestaan bij het grote aantal antisysteembetogingen dat gedurende deze

periode plaatsvond. Gebaseerd op Foucaults theoretische analyse met betrekking tot opstand, wordt de hypothese gesteld dat de betogingen gezien kunnen worden als het snijpunt waar de normen van de staat en die van de bevolking elkaar in de rede vallen. Om een diepgaand begrip te verwerven van hoe deze normatieve kloof tot stand kan komen in een informatiemaatschappij wordt in het tweede hoofdstuk, getiteld 'Normaliserende macht: ideaaltypisch gezien', uitgebreid ingegaan op het ontwikkelingsproces van normen. Foucaults werk *Surveiller et punir: Naissance de la prison* wordt hierbij gebruikt als basis om een theoretisch kader te creëren voor het begrijpen van de historische en sociale context waarin normalisatie zich ontwikkelt. Doormiddel van de evolutie van de strafmethoden vanuit een politieke sturing van het lichaam te onderzoeken, worden de machtsstructuren die verantwoordelijk zijn voor de totstandbrenging van normatieve overtuigingen aan het licht gebracht. In het derde hoofdstuk, getiteld 'Normaliserende macht in een informatiemaatschappij', wordt vervolgens voortgebouwd op deze kennis door te onderzoeken hoe deze normaliserende machtsstructuren in een informatiemaatschappij tot uiting komen. Meer specifiek wordt er onderzocht hoe de positie van het subject tegenover normaliserende macht verandert door de opkomst van grensoverschrijdende communicatienetwerken. Door een kosmopolitisch en een digitaal subject te onderscheiden wordt er tenslotte een mogelijke verklaring gezocht voor normatieve verdeeldheid. In het laatste hoofdstuk, getiteld 'Hoe moet het verder?', wordt kort stilgestaan bij wat het voornaamste effect van normatieve verdeeldheid wordt geacht: individualisme. In het besluit vat ik tenslotte de grote theoretische lijnen van mijn thesis samen en bespreek de beperkingen van mijn onderzoek.

1. EEN STIJGEND ONGENOEGEN

Op 12 januari 2023, drie weken na de Tunesische verkiezingen, worden de volkswijken in Tunis overspoeld door duizenden betogers. Samengebracht door een gezamenlijke afkeer tegen de omstreden wijze waarop Kais Saied regeert, bewegen ze als één luide stem door de stad. Hun leuze “Het volk wil de val van het regime” weerklinkt door de straten, maar valt al snel dood tegen een zwarte muur van zwaar gepantserde politie-eenheden (D’Hooge & Vandegehuchte, 2023). Het is nu al 13 jaar geleden dat de zelfverbranding van marktkramer Mohamed Bouazizi de Jasmijnrevolutie inzette, toch gaat het grootste deel van de Tunesische bevolking nog steeds gebukt onder het machtsspel van de president. Sinds de afzetting van dictator Ben Ali in 2011 streeft de bevolking naar democratie en menselijk beleid, terwijl Kais Saied zich in een compleet andere richting beweegt. De stem van de burger wordt niet erkend en de politiestaat smoort elke vorm van vrijheid in de kiem. Vooral de jongere generaties die zichzelf “de verkeerde generatie” noemen, verzetten zich actief tegen het regime dat haaks op hun idealen staat. “Ze denken dat we hun leugens nog geloven, maar onze generatie kent de waarheid; dit is de verkeerde generatie om mee te sollen” klinkt het (D’Hooge & Vandegehuchte, 2023). De doden en vele arrestaties ten gevolge van de protesten boezemt de betogers angst in, maar het houdt hen niet tegen om door te gaan.

Hun lef om ondanks het gevaar hun ongenoegen luidkeels en openbaar te uiten is bewonderenswaardig. Het getuigt van een grote vastberadenheid dat het *anders* moet. Geïnspireerd door de hoeveelheid ideaalbeelden die onze wereld rijk is, kan elke betoger dat *anders* naar hartenlust invullen. De één wordt via het nieuws geïnspireerd door het Scandinavisch model en is ervan overtuigd dat een gelijkaardige economische en sociale aanpak de economie in het land kan herstellen; de ander wordt gedreven door een ideaal wereldbeeld dat voorgehouden wordt door een mensenrechtenorganisatie en vult dat *anders*, bijvoorbeeld, in met meer gendergelijkheid en inclusie; nog een ander raakt in de ban van een utopische wereld waarin een *influencer* op sociale media lijkt te leven en is overtuigd dat diens normen het nieuwe normaal moeten vormen. Hoewel de Tunesiërs nu nog verenigd en verbonden zijn in de eensgezindheid dat de staat heringericht moet worden, zal de overvloed aan ideaalbeelden al snel voor discussie zorgen als bij het institutionaliseren van de nieuwe normen blijkt dat de verschillende manieren waarop de betogers dat *anders* invullen niet met elkaar lijken te rijmen. Hoe gestemd en eensgezind de leuze van de revolte ook mag klinken wanneer de betogers roepen wat ze níét willen, de massa klinkt als een kakofonie wanneer eenieder roept wat ze ervoor in de plaats willen.

GETROFFEN DOOR DE INFORMATIEMAATSCHAPPIJ

Je kan het de betogers in Tunis eigenlijk niet kwalijk nemen dat ze ieder een ander idee hebben van hoe een *normale* samenleving er dan wél zou moeten uitzien. De opkomst van de informatiemaatschappij als samenlevingsmodel heeft een fundamentele herstructurering van lokale gemeenschappen teweeggebracht (Webster, 2014). Vóór de opkomst van grensoverschrijdende informatienetwerken waren overtuigingen voornamelijk gebaseerd op de

lokale cultuur waarin men opgroeide, de sociale groepen waartoe men behoorde, de kennis vergaard via het plaatselijke onderwijs en persoonlijke ervaringen binnen de gemeenschap. Invloeden uit cultuur, ervaringen en sociale groepen waren op elkaar afgestemd omdat het plaatselijke producten waren. Er werd gedacht, gehandeld en gevoeld op basis van wat de maatschappij, via haar instituties, aanleerde (Weyns, 2014, p. 150). In een versimpelde weergave kan je stellen dat vóór de opkomst van de grensoverschrijdende informatienetwerken elke regio haar conflicten kende, maar de disputen veeleer voortkwamen uit meningsverschillen op het niveau van lokale kennis. Durkheim benoemt deze manier van samenleven als een *segmentaire maatschappij*: een maatschappij waar gelijkenissen het bindend element van de groep zijn. De één herkent zich in de ander en die herkenning zorgt voor een specifieke vorm van solidariteit: *mechanische solidariteit*. Die maakt individualiteit onmogelijk en overbodig (Weyns, 2014, p. 152). “De solidariteit gebaseerd op gelijkenissen (mechanische solidariteit) is maximaal wanneer het conscience collective heel precies, en op alle punten, samenvalt met het bewustzijn van het individu: op dat moment is individualiteit onbestaande” (Durkheim, 1893, p. 99). In zo'n samenleving worden de normen waarop de gemeenschap vertrouwt zelden ter discussie gesteld, wat leidt tot wederzijds begrip en een sterke sociale cohesie waarbij iedereen dezelfde kant op kijkt.

In tegenstelling tot traditionele gemeenschappen hebben mondiale informatiestromen vanuit andere gemeenschappen, landen en continenten ervoor gezorgd dat lokale normen, die eens zo collectief en onaantastbaar waren, worden uitgedaagd door alternatieven. Door invloeden van over de hele wereld werd, geleidelijk, de lokale kennis in verschillende gemeenschappen aangetast. In die mate dat de gemeenschappen onderling verbonden raakten en zelfs afhankelijk werden van elkaar (Sassen, 2007). Langzamerhand drong alternatieve kennis de gemeenschappen binnen en werden lokale normen herhaaldelijk benadrukt. Mondiale communicatienetwerken kwamen voortdurend in contrast te staan met de heersende status quo op lokaal niveau. Door herhaaldelijk de normen op deze manier te benadrukken, kregen ze vorm en ontstond er ruimte om erover na te denken en ze ter discussie te stellen. De opkomst van geglobaliseerde economische en politieke informatiesystemen leidden zo tot nieuwe vormen van culturele uitwisseling, wat op zijn beurt diverse vormen van culturele hybridisatie tot stand bracht (Beck, 1999). Lokale gemeenschappen werden enerzijds geïnspireerd door de normen die in andere gemeenschappen golden, zoals het christendom dat bijvoorbeeld werd verspreid door zendelingen of missionarissen. Anderzijds werden ze vaak gedwongen om zich te conformeren aan die normen. Zo moesten lokale normen en tradities in koloniale gebieden plaatsmaken voor westerse normen (Sassen, 2007). De brutale manier waarop gemeenschappen werden gedwongen om zich aan te passen aan het westerse normenstelsel kan worden gezien als een eerste grote impact van de verspreiding van mondiale informatie op lokale normen (Beck, 1999). Maar ook op minder brutale wijze werden gemeenschappen, bijvoorbeeld, economisch gedwongen door internationale handel om gestandaardiseerde meeteenheden te handteren (C. Scott, 1998).

Sinds het einde van de Koude Oorlog is het mondiale informatienetwerk in een stroomversnelling geraakt door de opkomst van nieuwe mondiale machtsstructuren en de

verspreiding van neoliberaal beleid. Stilaan maar zeker veranderde de wereld tot één groot netwerk waar geen enkele gemeenschap van uitgesloten werd (Beck, 1999). Hoewel ik deze complexe ontwikkeling versimpeld voorstel is het een proces van lange adem. Het globale netwerk legde de basis voor een nieuw soort samenleving: de informatiemaatschappij, waarin informatie een centrale rol speelt. Op zichzelf is informatisme niet nieuw, maar de buitengewone hoeveelheid wereldwijde informatie-uitwisseling die sinds de jongste decennia plaatsvindt, is uniek in de geschiedenis (Webster, 2014). Dankzij een onderling afhankelijk globaal netwerk leidt deze uitwisseling tot een ongeziene kennisaccumulatie. Meer dan de kwantitatieve toename aan beschikbare informatie is de kwaliteit van het nieuw soort sociaal systeem dat hierdoor ontstaat van belang. Dé informatiemaatschappij kan zich maar onderscheiden als maatschappijvorm als de impact van het informatisme verweeft met de manier waarop nieuwe sociale instituties ontstaan en oude sociale instituties van gedaante veranderen (Webster, 2014). Grenzen worden overstege en de beperkingen van tijd en afstand worden radicaal verlicht (Webster, 2014). Het informatisme creëert, met andere woorden, een geglobaliseerde netwerksamenleving, die het aloude verticale paradigma van gezag en orde stilaan vervangt door het horizontalisme van de spontane organisatie, die organisch evolueert, los van piramidale gezagsstructuren (Eyskens, 2008). De informatiemaatschappij vervangt, met andere woorden, de verticale maatschappelijke denkstructuren door een *horizontalisme zonder grenzen*.

Bovendien heeft een reeks technologische innovaties – televisies, pc's, online informatieservices, onlinecommunicatie, internet, smartphones, etc. – gedurende afgelopen decennia geleid tot een *placeless connectivity* (Connors, 1993). Dankzij de opkomst van digitalisering werd het mogelijk lokale, fysieke interactiepatronen moeiteloos te vervangen door communicatie in de digitale ruimte, waarbij de noodzaak van gemeenschappelijke tijd en ruimte als voorwaarde voor sociale interactie werd ontdaan (Webster, 2014). De wereld die door globalisering al pretendeerde een stad te zijn, werd nu nóg kleiner. De mogelijkheid om voortdurend in contact te staan met het netwerk, bracht een continue confrontatie met diverse en vaak contradictorische informatie tot stand. Digitalisatie versnelde de verspreiding van informatie en maakte het delen van collectieve overtuigingen niet langer afhankelijk van het fysiek samenleven binnen dezelfde gemeenschap. Ondanks dat het delen van een gemeenschappelijke cultuur en leefomgeving nog steeds bijdraagt aan het collectief delen van verworven kennis, lijken de aanvullende kennis en invloeden verkregen via onlinecommunicatiestructuren steeds vaker een belangrijke bron van normatieve overtuigingen te zijn (Espeland & Sauder, 2007; Espeland & Stevens, 1998).

Kortom, de informatiemaatschappij kan begrepen worden als een door media gesatureerde omgeving die met zo een regelmaat door informatie wordt belaagd – nieuwszenders, radio, advertenties, sociale boodschappen die een bepaalde status uitdrukken, etc. – dat de symbolisatie ervan centraal komt te staan (Webster, 2014). En zo wordt de informatiemaatschappij een landschap waarin plaatselijke normen worden uitgedaagd door alternatieve normatieve kennis. Overtuigingen zijn niet meer lokaal afhankelijk, maar lijken eerder bepaald te worden door de individuele keuzes genomen in een informatielandschap dat steeds meer plaatsloos wordt (Beck, 1999; Sassen, 2007). Dat de Tunesiërs allen een verschillende

kant opkijken wanneer ze in de startblokken staan om hun idealen achterna te lopen, zou dus niet mogen verbazen. De gekristalliseerde normen die eens de kern vormden van hun gemeenschap zijn allang versmolten tot een vloeibare eenheid die door de aanhoudende informatiestroom via grensoverschrijdende communicatienetwerken ontstond.

TUNESIË IS GEEN GEÏSOLEERDE ZAAK

Zoals Schwartz (2004) in *The Paradox of Choice - Why More Is Less* aantoont, zorgt de paradoxale relatie tussen keuzevrijheid en geluk ervoor dat een overmaat aan keuzemogelijkheden leidt tot meer ontevredenheid. De alternatieve normen die de kennisstroom in een informatiemaatschappij aanbiedt, zorgt met andere woorden voor een stijgende ontevredenheid over de huidige stand van zaken – welke deze ook mag zijn. De opstand in Tunis op 12 januari 2023 kan in dat opzicht niet los gezien worden van haar bredere context. In een informatiemaatschappij verspreidt twijfel zich wereldwijd door de voortdurende stroom van alternatieven. Steeds meer mensen gaan de straat op om hun onvrede te uiten. Tegelijkertijd met de betogingen in Tunis vonden er gedurende de eerste twee weken van 2023, eveneens protesten plaats op andere plekken in de wereld: het parlamentsgebouw, het presidentieel werkpaleis en het hoogerechtshof van Brazilië werden uit ongenoegen bestormd door 5.000 aanhangers van ex-president Bolsonaro (Baert & Arnoudt, 2023); klimaatactivist Greta Thunberg werd tijdens een antikoolmijnprotest in Duitsland aangehouden (Leclusyse, 2023); de protesten tegen de Iraanse autoriteiten overschreden de kaap van 500 doden (Ataei, 2023); en 150 landbouwers trokken met hun tractor naar de Nekkerhal in Mechelen om er te betogen tegen het stikstofakkoord (Belga, 2023). Ook in onze eigen contreien wordt het ongenoegen, dus, voelbaar en zichtbaar in de betogingen van het afgelopen jaar: Zwarte Piet-protest, klimaatmars, *Black Lives Matter*-betoging, *MeToo*-beweging, Vlaams boerenprotest, *mouvement des Gilets jaunes*, coronaprotest, koopkrachtcrisis, politiebetoging.

Door al deze betogingen in één adem te noemen, kan de indruk ontstaan dat de eerste weken van 2023 woeliger waren dan gewoonlijk, maar het lijkt eerder te gaan om een verderzetting van de trend die Ortiz et al. (2022) in 2022 al vaststelden. Aan de hand van online nieuwsberichten in zes talen (Arabisch, Engels, Frans, Duits, Portugees en Spaans) gepubliceerd tussen januari 2006 en december 2020, werden door Ortiz et al. (2022) 2.809 betogingen in 101 landen geanalyseerd. In **Tabel 1** wordt zichtbaar dat betogingen, demonstraties, stakingen en ongeorganiseerde acties van menigten wereldwijd gestaag zijn toegenomen sinds 2006, en dat voornamelijk in Europa en Centraal-Azië. Bovendien blijkt de voornaamste oorzaak van het betoeg gerelateerd aan het falen van politieke vertegenwoordiging of het politieke systeem. Van de 2.809 geanalyseerde betogingen, konden 1.503 betogingen – minstens gedeeltelijk – worden gekenmerkt als antisysteembetoging. Opmerkelijk is dat dat in Europa en Centraal-Azië het geval was voor 771 van de 806 betogingen.

Tabel 1:*Aantal betogingen van 2006 – 2020*

	2006 - 2010	2011 - 2015	2016 - 2020	Totaal
Oost-Azië en Oceanië	98	144	136	378
Europa en Centraal-Azië	119	319	368	806
Latijns-Amerika en de Caraïben	92	164	171	427
Midden Oosten en Noord-Afrika	53	85	70	208
Noord-Amerika	44	111	126	281
Zuid-Azië	26	37	38	101
Sub-Sahara Afrika	76	138	155	369
Globale Protesten	68	83	88	239
Totaal	576	1081	1152	2809

Noot. Overgenomen uit: Ortiz, I., Burke, S., Berrada, M., & Saenz Cortés, H. (2022). World Protests: A Study of Key Protest

Wat moeten we hier nu uit afleiden? Gaat het niet goed met de burger, is hij te opstandig geworden? Moeten we allemaal verdraagzamer zijn en minder protesteren? Niet per se. Zoals Durkheim had begrepen kan specialisatie er juist voor zorgen dat verdeeldheid voor meer afhankelijkheid en sociale cohesie zorgt (Durkheim, 1893). Een samenleving die rust op wat hij *organische solidariteit* noemt, kan net stabiel blijven omdat individuen van elkaar verschillen en ze elkaar daardoor nodig hebben. De toenemende betogingen getuigen echter niet meteen van afhankelijkheid, noch van sociale cohesie; ze doen eerder denken aan de notie anomie: het ontbreken van een algemene consensus over sociale normen (Durkheim, 1893; Weyns, 2014).

Hoewel het onderzoek van Ortiz et al. (2022) veel te oppervlakkig is om wetenschappelijke conclusies uit te trekken, biedt het wel stof tot denken. Het is vanzelfsprekend dat een toenemend aantal ongenueanceerde protesten niet voldoende is om te concluderen dat de wereld op weg is naar een staat van anomie. Nog minder kan hieruit gesteld worden dat (enkel) moderne informatienetwerken hier verantwoordelijk voor zijn. Voor zover het onderzoek van Ortiz et al. rijkt, zou een toenemend aantal antisysteembetogingen simpelweg het gevolg kunnen zijn van een betere organisatie – die mogelijk wordt dankzij moderne communicatienetwerken – in plaats van voort te komen uit een groeiend normatief ongenoegen. Een toenemend aantal sociale bewegingen wijst immers niet alleen op een wijziging van de interne psychologische factoren die mensen aanzetten tot actie, maar mogelijks ook op een verbeterde effectiviteit van bewegingsorganisaties bij het mobiliseren van mensen (Klandermans, 2004). Kortom: het is gevaarlijk om overhaaste conclusies te trekken uit zulke statistieken. Niettemin toont het onderzoek van Ortiz et al. wél aan dat de realiteit van een selecte groep mensen – die volgens datzelfde onderzoek trouwens steeds minder select blijkt te zijn – niet in overeenstemming is met de realiteit waar de staat van uitgaat.

De spanningen in Tunis kunnen, met andere woorden, als onderdeel van een bredere trend beschouwd worden. Hoewel lokale ontwikkelingen ten grondslag liggen aan de onvrede, doet het wereldwijde aantal antisysteembetogingen vermoeden dat er een gemeenschappelijke voedingsbodem bestaat die niet beperkt is tot één specifiek land of regio. Het is deze

gemeenschappelijke voedingsbodem die het aangrijpingspunt van mijn onderzoek vormt. Het onderzoeksobject richt zich niet zozeer op het protest zelf, maar eerder op de onderliggende structuren die ervoor zorgen dat mensen in een informatiegerichte samenleving vasthouden aan overtuigingen die normatief verschillen van die welke het centrale bestuursorgaan hanteert. De focus ligt op het moreel kompas van de betogers; of metaforisch: hoe het Noorden tussen verschillende groepen op een andere plaats ligt, alsof de kompassen niet langer onderhevig zijn aan hetzelfde magneetveld. Van de Arabische Lente tot de gele hesjes in Frankrijk, van de *Occupy*-protesten tot de *Estallido social* in Chili, de richting van het kompas van de burger lijkt steeds minder overeen te komen met de richting die gevolgd wordt door de gevestigde orde. In wat volgt wordt onderzocht hoe de grens tussen aanvaardbaar en onaanvaardbaar, normaal en abnormaal wordt bepaald in een informatiemaatschappij, en hoe het komt dat deze grens verschijnt in verschillende gedaantes.

EEN ONVERZOENLIJK NORMAAL

Hoewel de antisysteembetogingen niet het directe onderzoeksobject vormen, dienen ze wel als belangrijke bron van informatie wanneer men inzicht wil verkrijgen in de manier waarop normatieve onenigheid ontstaat. Samen met gepubliceerde meningsuitingen – zoals een open brief, kritisch essay of *tweet* – belichamen ze namelijk het snijpunt waar contradictorische normatieve overtuigingen elkaar in de rede vallen. Let wel, het gaat hier over een ideaaltypische vorm van betoog met een specifieke aard, namelijk antisysteembetogingen. Een uitgebreide uiteenzetting over hoe betogingen sociaalpsychologisch tot stand komen, overstijgt de *scope* van mijn onderzoek, en werd bovendien onder meer door Van Stekelenburg en Klandermans (2013) reeds uitvoerig besproken. Laat het evenwel duidelijk zijn dat enkel ‘ongenoegen’ niet volstaat om tot protest te komen. Indien men betogingen als belichaming van contradictorische normen wil benaderen, moet erkent worden dat er meer factoren betrokken zijn bij de totstandkoming van een betoog. Het is inderdaad zo dat wetenschappelijk onderzoek voor gedurende tijd de sociale motivatie tot opstand voornamelijk zocht bij gevoelens van subjectieve ontevredenheid die ontstaat door de vergelijking van zijn situatie met de standaard – hetzij zijn eigen verleden, de situatie van anderen, of een cognitieve standaard zoals rechtvaardigheid of gelijkheid (Van Stekelenburg & Klandermans, 2013). De theoretisch wetenschappelijke basis hiervoor wordt gelegd door de *relative deprivation theory* van Folger (1986) en *social justice theory* van Tyler en Smith (1995). Maar Van Stekelenburg en Klandermans (2013) wijzen op het feit dat ontevredenheid niet de enige drijfveer is. Zo spelen ook de verwachtingen die potentiële betogers hebben een rol (Bandura et al., 1999). Alsook de kosten-batenanalyse om te betogen – denk aan het risico dat in Tunesië en Iran wordt genomen door openbaar ongenoegen te uiten – en het belang van collectieve identiteit. Verschillende empirische studies melden consequent dat hoe sterker mensen zich identificeren met een groep, hoe meer ze geneigd zijn om namens die groep te protesteren (Simon & Klandermans, 2001; Tajfel et al., 1979).

Het zou, samengevat, te kort door de bocht zijn om antisysteembetogingen zuiver te beschouwen als een chemische katalysator die het normatief ongenoegen in een samenleving aan

het licht brengt. Echter kan er niet voorbijgegaan worden aan het feit dat de betogingen de crux blootleggen van sociaalpsychologisch onderzoek naar sociale bewegingen: individuen leven in een waargenomen wereld en reageren op basis van hoe ze die wereld waarnemen en interpreteren, hierdoor reageren ze in vergelijkbare situaties op uiteenlopende manieren (Van Stekelenburg & Klandermans, 2013). Ongeacht de betogers de straat optrekken omdat de maat vol is, ze hunkeren naar een politiek collectieve identiteit of het simpelweg voor de hand liggend is om deel te nemen, delen ze een waargenomen wereld die niet in overeenstemming is met die van het centrale bestuursorgaan. Door gelijkenissen te zoeken in de manieren waarop deze, contradictorische, waargenomen werelden van de betogers tot stand komen, kan begrepen worden hoe ze – in een informatiemaatschappij – tot een grens komen tussen normaal en abnormaal die verschilt van de gevestigde orde.

Wanneer de antisysteembetogingen ontdaan worden van details en worden uitgekookt tot de essentie van hun verzet, valt er iets op. Hetgeen dat rest – verzet tegen het bestuur dat beslist over de manier waarop mensen hun leven moeten leiden, tegen de economische macht die zich boven het klimaat plaatst, tegen de overheersing van witte mensen over zwarten en van mannen over vrouwen – kan niet simpelweg worden omschreven als een strijd tegen plaatselijke autoriteit. Hoewel de democratische aanpak van de Nederlandse regering, bijvoorbeeld, nauwelijks te vergelijken valt met het autocratisch regime in Tunesië, wordt er in beide landen betoogd. Zoals vermeld lijkt er sprake van een gemeenschappelijke voedingsbodem waaruit deze vormen van verzet ontspruiten.

Hoewel de concrete onderwerpen van antisysteembetogingen een andere invulling kenden, kwam Foucault in 1982 – toen hij *Le sujet et le pouvoir* schreef – tot dezelfde vaststelling. Foucault had tijdens eerdere onderzoeken reeds begrepen dat een antagonistische benadering vaak helpt bij het ontwikkelen van een diepgaand begrip van bepaalde fenomenen. Bijvoorbeeld, om te begrijpen wat onze samenleving verstaat onder geestelijke gezondheid dient er onderzocht te worden wat er gebeurt op het gebied van krankzinnigheid. En wat onder legaliteit verstaan wordt, kan begrepen worden door te onderzoeken wat er gebeurt op het gebied van illegaliteit (Foucault, 1982). Op een vergelijkbare manier zocht Foucault naar gemeenschappelijkheid in antisysteembetogingen. Zo onderscheidde Foucault (1982, p. 780) in *Le sujet et le pouvoir* zes gemeenschappelijke elementen: (1) De betogingen zijn allen *transversaal*; wat wil zeggen dat ze niet beperkt zijn tot één land of één bepaalde politieke/economische regeringsvorm. (2) De betogingen richten zich op machtseffecten als zodanig. Individuen zetten zich af tegen dat wat tot stand gebracht wordt door een vorm van macht, die hen overstijgt. (3) Het is een *directe* strijd waarbij demonstranten onmiddellijk reageren op de gevolgen van deze macht. In tegenstelling tot Marx, die streefde naar een totale herschikking van de samenleving door middel van de proletarische revolutie, zijn de protesten onmiddellijk van aard. Dit komt doordat de gevolgen van deze moderne macht zich op zeer specifieke manieren manifesteren en onmiddellijke weerstand vereisen. Demonstranten verwachten niet meteen een concrete oplossing voor hun probleem en tonen daarom maar onmiddellijk verzet. (4) De betogingen stellen de status van het individu ter discussie. Ze richten zich (onbewust) tegen de manieren waarop macht raakt aan de individuele persoonlijkheid. Tegelijkertijd richten de betogers zich ook tegen alles wat het individu scheidt,

zoals het verbreken van banden met anderen, het uiteenvallen van de gemeenschap en het dwingen van het individu om op zichzelf terug te plooiën en zich op dwingende wijze aan zijn eigen identiteit te binden. De betogingen zijn niet precies voor of tegen het individu, maar zijn eerder een verzet tegen de *regering van de individualisering*. (5) De vormen van verzet richten zich op de gevolgen van macht die samengaat met kennis, vaardigheden en kwalificaties. Ze kunnen begrepen worden als een strijd tegen de privileges die aan kennis zijn verbonden, zoals *gatekeeping*. De manier waarop kennis circuleert en functioneert wordt, door haar relaties met macht, ter discussie gesteld. En tenslotte (6) draaien de betogingen om de vraag: wie zijn we? Ze delen de verwerping van institutionele normatieve verwachtingen die de burger als individu negeert.

Foucault (1982) merkt hieruit op dat het onderliggende doel van de antisysteembetogingen niet zozeer het aanvallen van een instelling, groep, elite of klasse is, maar dat het verzet gericht is op het effect van een bredere techniek: het effect van een vorm van macht. Vanuit dat standpunt dienen de Tunesische betogingen, in hun essentie, niet begrepen te worden als verzet tegen het bestaan van een centraal bestuursorgaan, maar eerder tegen het normatieve milieu dat gecreëerd wordt door dat centrale bestuursorgaan. De betogers eisen de val van het regime wel, maar doen dit in de veronderstelling dat er een nieuw regime volgt. Eén waarvan de normen beter aansluiten bij wat zij ervaren als normaal. Zo verzetten de betogers in Tunis zich, bijvoorbeeld, tegen het feit dat de gevestigde orde normen institutionaliseert die een milieu creëren dat LGBTQ+-personen miskend en beschouwd als abnormaal; en dus niet tegen het feit dat er een centraal bestuursorgaan is. Hetzelfde zou gezegd kunnen worden over het protest tegen de bruinkoolwinning in het Duitse Lützerath geleid door Greta Thunberg en andere activisten. Haar betoog dient in dat opzicht niet beschouwd te worden als verzet tegen het bestaan van een centraal bestuursorgaan, maar als Foucaults redenering wordt doorgetrokken, resulteert het betoog eerder uit de botsing tussen de onverzoenbare normen van de staat en die van de betogers. Het *normaal* van Greta Thunberg, dat voortkomt uit onafhankelijke wetenschappelijke en activistische bronnen, is met ander woorden niet verzoenbaar met het staats *normaal* dat gekenmerkt wordt door een neoliberale denken waarin alles ondergeschikt is aan welvaart en economie (Reijngoud, 2012). Hetzelfde geldt voor de andere voorbeelden waarbij de normen van de betogende Iraniërs, Belgische landbouwers en Brazilianen onverenigbaar zijn met het geïnstitutionaliseerde normaal.

Foucaults theorie suggereert dat de antisysteembetogingen begrepen kunnen worden als het *snijpunt van contradictorische normatieve milieus*. Als dat het geval is, rijst de vraag hoe het komt dat een centraal bestuursorgaan er niet in slaagt om – een deel van – haar burgers te overtuigen van de normen die het handhaaft in haar instituties. Het doel van dit onderzoek bestaat er niet in om aan te tonen welke vorm van *normaal* het dichtst aanleunt bij de werkelijkheid. Dit onderzoek heeft als doel om, gebaseerd op de these van Foucault, te begrijpen hoe individuen in een informatiemaatschappij hun normatief kader ontwikkelen en waarom dit – zelfs op lokaal niveau – zo kan variëren. Om te begrijpen waar de kloof tussen de overtuigingen van betogers en de overtuigingen van de gevestigde orde vandaan komt, is begrip van hoe normen tot stand komen dus noodzakelijk. In het volgende hoofdstuk ‘Normaliserende macht: ideaaltypisch gezien’

verschafft een korte inleiding tot het gedachtegoed van Foucault de middelen die nodig zijn om tot dat begrip te komen.

2. NORMALISERENDE MACHT: IDEEAALTYPISCH GEZIEN

“Normaal is niet gewoon” staat er te lezen in het eerste hoofdstuk van *Normaal en abnormaal* van de Folter (1989). Hoewel *het normale* zich in het alledaagse leven manifesteert als hetgeen dat door ons als vanzelfsprekend wordt aangenomen en ons derhalve *gewoon* voorkomt, is dat geen bestaansvoorwaarde voor normaliteit. Als we Foucault mogen geloven, is dat wat als *normaal* beschouwd wordt afhankelijk van de dominante machtsrelaties en discours in een samenleving (Foucault, 1989). Hoewel Van Dales (2023) woordenboek *normaal* en *gewoon* aanreikt als synoniemen, liggen de twee dus niet noodzakelijk op één lijn. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de betogingen. Betogers verbreken hun dagelijkse routine om openbaar duidelijk te maken dat wat zij als *gewoon* ervaren, niet strookt met het *normaal* dat de gevestigde orde handhaaft. Om te begrijpen waar de groeiende kloof tussen de overtuigingen van betogers en de overtuigingen van de gevestigde orde vandaan komt, biedt begrip van de totstandkoming van *normaal* en *gewoon* verheldering.

GENEALOGIE VAN HET NORMAAL

Het vraagt een groot interpretatief vermogen om te begrijpen waar onze kennis vandaan komt. Kennis lijkt objectief te zijn en op zichzelf te bestaan. Het is echter te eenvoudig om te veronderstellen dat concepten zoals *dé mens* en *dé rede* elementaire bouwstenen zijn van onze kennis die niet ontleed kunnen worden.

Vanuit deze idee bestudeerde Foucault de historische ontwikkeling van concepten, om zo de samenstelling ervan te achterhalen. Hij had begrepen dat hedendaagse concepten niet bestaan in het verleden, maar dat ze er een resultaat van zijn. Door een concept doorheen het verleden te volgen, was Foucault in staat om de verschillende componenten ervan bloot te leggen. Hij analyseerde het verleden kritisch om zo, in contrast tot het heden, een heldere uiteenzetting te kunnen maken van het normaal dat vandaag de realiteit tekent. Deze methode, die Foucault genealogie noemt, stelt hem in staat om “dat wat vanzelfsprekend lijkt te zijn in vraag te stellen en dat wat familiair en algemeen geaccepteerd is te ontcrachten” (Foucault, 1988, p. 265).

Vanaf 1980, in wat beschouwd wordt als het tweede deel van zijn oeuvre, gebruikt Foucault voornamelijk zijn genealogische methode om te laten zien hoe de constructie en uitoefening van macht zich doorheen de geschiedenis hebben ontwikkeld. Hij betoogt dat het karakter van een samenleving wordt bepaald door haar *dispositief*¹ of machtsysteem (Agamben, 2009). Om te begrijpen welke zaken als normaal worden beschouwd in onze hedendaagse samenleving, is het dus belangrijk om te onderzoeken welke specifieke machtsstrategieën zoals vertogen, procedures en tactieken in de maatschappij van het heden en het verleden werden

¹ Foucault gebruikt de term om te wijzen op een complexe set van discursieve, institutionele en materiële elementen die samenwerken om macht binnen het sociale lichaam te versterken en in stand te houden (Agamben, 2009).

gebruikt om individuen te produceren en hun denken te controleren (Armstrong, 2003; Verschraegen, 2012). In belangrijke studies zoals *Naissance de la clinique, Surveiller et punir: Naissance de la prison* en *La volonté de savoir*, laat Foucault zien hoe de vroegmoderne mens werd geobjectiveerd en onderworpen aan een intens regime van controle, dressuur en normalisatie. Aan de hand van microtechnologieën zoals het dagrooster, het examen en ruimtelijke ordening concretiseert hij hoe machtsstrategieën zich in de praktijk uitdrukken en ontrafelt hij hoe disciplinerende instituties zoals de gevangenis, school en kazerne, samen met diverse machtsstrategieën, hebben bijgedragen aan de vorming van de menselijke norm (Foucault, 1989; Verschraegen, 2012).

In zijn boek *Surveiller et punir: Naissance de la prison* beschrijft Foucault (1989), bijvoorbeeld, hoe de ontwikkeling van deze machtsstrategie zichtbaar is in de realisering van het moderne strafrecht. Hij richt zich niet op dé mens of dé maatschappij als geheel, maar specifiek op het criminologisch discours. Het boek begint met een gedetailleerde beschrijving van een openbare schuldbelijdenis voor het hoofdportaal van de Notre-Dame in Parijs waar op 2 maart 1757 een veroordeelde op gruwelijke wijze publiekelijk werd terechtgesteld:

Met tangen wordt het vlees van zijn borst, zijn armen, dijen en kuiten gerukt [...] zijn rechterhand, met daarin het mes waarmee hij de vadermoord heeft begaan, wordt met brandende zwavel verschroeid; de plekken die met de tangen zijn bewerkt, worden met gesmolten lood, kokende olie, gloeiende spiegelhars en een mengsel van gesmolten zwavel en was overgoten; zijn lichaam wordt vervolgens door vier paarden uiteen getrokken in stukken gereten. (Foucault, 1989, p. 10)

Het tafereel voltrok zich in het openbaar in het hart van de stad voor de ogen van honderden toeschouwers en toont op treffende wijze hoe de macht in die tijd tot uiting kwam. De manifestatie van de machtsstructuren en straffen genieten Foucaults aandacht omdat ze heel wat informatie koesteren over hoe de wereld door deze mensen begrepen werd. De macht toont niet alleen wat aanschouwd werd als rechtvaardig, maar het toont ook de primitieve manier waarop de burger in bedwang werd gehouden. Het gaat hier om een repressieve vorm van inbedwanghouding. Deze premoderne macht was gecentraliseerd en gecoördineerd door een soevereine autoriteit die het gebruikte als controle-instrument om de bevolking in toom te houden door te dreigen met – en openlijk vertonen van – geweldvoering (Armstrong, 2003).

Hoewel er in de 18de eeuw niet meer gesproken kan worden over een segmentaire samenleving, vertoont ze er nog wel duidelijk trekken van – zeker in vergelijking met de complexere moderne maatschappij die gekenmerkt wordt door verregaande arbeidsdeling. De repressieve vorm van inbedwanghouding sluit aan bij de mechanische solidariteit die Durkheim (1893) als bestaansvoorwaarde van de segmentaire samenleving stelt, waarin individualiteit nog niet aan de orde was. Hoewel deze vorm van solidariteit voortkomt uit een gevoel van gelijkheid tussen de leden van de groep, gaat het om meer dan enkel een gevoel. De mechanische solidariteit komt tot stand door repressieve regels, er staan zware straffen op de geringste afwijkingen. Niemand mag de eenheid van de groep schenden, en hoe sterker de groepsgevoelens en onderlinge gelijkenissen, hoe minder tolerantie er is voor afwijkend gedrag. Naarmate de

segmentaire groep hechter wordt, wordt het rechtssysteem repressiever (Weyns, 2014, p. 152). De aanwezigheid van de toeschouwers bij de schuldbelijdenis in Parijs dient dus niet enkel begrepen te worden als een publiek dat wordt gewaarschuwd voor wat hen te wachten staat als ze zich misdragen; ze zijn ook aanwezig omdat ze gerechtigheid willen zien geschieden. In een segmentaire samenleving wordt er zo zwaar aan afwijkingen van de norm getild dat het recht een religieus karakter krijgt. Wie de norm toch overtreedt, schendt met andere woorden de heilige orde van de groep en daarmee de gedeelde leefwereld van de ganse groep.

Met dit voorbeeld wordt er een referentiepunt gecreëerd waarmee Foucault de verandering in straf en macht van de daaropvolgende jaren kan vergelijken. In een verdere stap kan dan verduidelijkt worden hoe de verandering in strafrecht slechts één van de vele manifestaties is van de grotere onderliggende verschuiving in het denken over het individu. Een begrip dat noodzakelijk is om de hedendaagse overtuigingen van de betogers te kunnen ontleden.

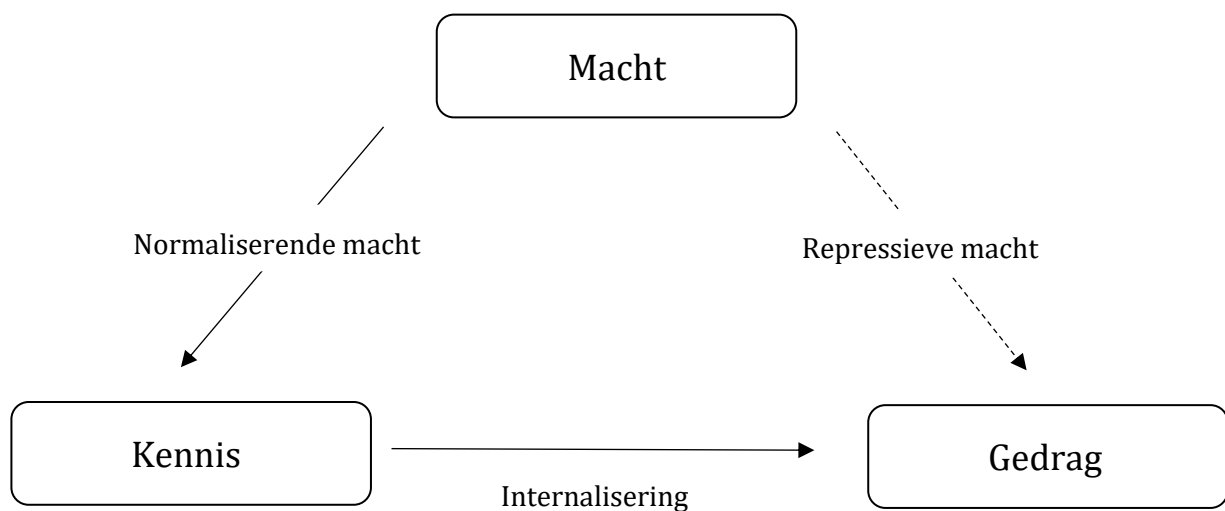
NORMALISERENDE MACHT IN HET STRAFRECHT

Nog geen honderd jaar later, in 1837, is het duidelijk dat er een beweging aan de gang is. De manier waarop het strafrecht zich openbaart, wijkt sterk af van het referentiepunt uit 1757: lichamelijke straffen verdwijnen volledig uit West-Europa. De focus verplaatst stelselmatig van het fysiek pijnigen van beschuldigen naar het mentaal heropvoeden ervan (Foucault, 1989). Gemeenschappen nemen toe in omvang en groepen vallen uit elkaar in individuen die steeds minder met elkaar gemeenschappelijk hebben. Uit de voedingsrijke bodem van de verlichting groeit binnen Europa het individualisme uit tot een standvastige ideologie. Er wordt een vernieuwde nadruk gelegd op de rechten van individuen en hun vrijheid van handelen en denken, zonder beperkingen van autoriteit: een ideaalbeeld dat niet langer overeenkomt met een segmentaire samenleving gebaseerd op gelijkenissen (de Folter, 1989). Een duidelijke openbare scheidingslijn trekken tussen het collectieve bewustzijn en de verstoorders hiervan – zoals in het geval van repressieve macht – wordt onmogelijk. De ‘groep’ zweert niet langer trouw aan één gemeenschappelijk wereldbeeld. Een repressief rechtssysteem dat enkel werkt bij een voldoende groot draagvlak stoot op verzet. Om sociale orde te bewaren lijkt er nood aan een moderne machtsstructuur in harmonie met de veranderende tijdsgeest.

In een geïndividualiseerde samenleving is het onbegonnen werk om persoonlijke afwijkingen van de norm aan de hand van een repressief machtssysteem bij te sturen; het zou een schat aan middelen kosten om op deze manier uiteenlopende menigtes in bedwang te houden. Om die reden wordt de nadruk steeds meer gelegd op het disciplineren van de ziel. Door een zelf-gedisciplineerde burger te creëren, kan er namelijk dienst worden gedaan op de overtuiging van de burger zélf om te conformeren aan de norm (Foucault, 1989). Hoewel repressieve macht in premoderne maatschappijen effectief is gebleken, kan ze aanschouwd worden als de macht van het *last resort* omdat onderdrukken enkel noodzakelijk is wanneer iemand uit intrinsieke overtuigingen tegen de machthebber in handelt. Het individu of de groep die de macht moet ondergaan is, met andere woorden, van nature niet overtuigd van het gedrag dat van hem verwacht wordt. Een gedisciplineerde burger is hier wél van overtuigd, moet daardoor niet

onderdrukt worden en maakt daarmee repressieve middelen overbodig. De reden dat iemand, bijvoorbeeld, de supermarkt binnen en buiten wandelt zonder iets te stelen ligt niet aan het feit dat de drang naar diefstal voortdurend in toom gehouden wordt door angst voor de politie. Hoewel dat in bepaalde situaties een rol kan spelen, wordt diefstal in eerste instantie door een gedisciplineerde burger niet eens beschouwd als een mogelijkheid. Zoals weergegeven in **Figuur 1** verplicht repressieve macht de burger tot iets dat hij mogelijk niet wil doen, terwijl disciplinerende macht deze stap vermijdt door de wil om te conformeren aan de norm te creëren (Gijsbers, 2017).

Figuur 1:
Verhouding Macht-Kennis-Gedrag

In de plaats van de beschuldigen publiekelijk te vernederen, worden ze nu onderworpen aan een disciplineringsproces in de gevangenissen. De focus verplaatst zich van het publieke schouwspel naar de verinnerlijking van de straf, gericht op de ziel; achter gesloten deuren, ver uit het zicht van toeschouwers. Hoewel het doel van deze strafvorm niet gericht is op het veroorzaken van lichamelijke pijn, wordt het lichaam nog steeds gemanipuleerd als onderdeel van de straf. Maar de verhouding is niet langer dezelfde als bij lijfstraffen. Het lichaam is in de *moderne* manier van straffen een instrument waarin gedisciplineerde kennis in de vorm van normen wordt opgeslagen. De verschijning van de ziel op het toneel van de strafrechtspraak, en de toenmalige wetenschappelijke kennis die dit onderbouwde, zijn van groot belang. Ze tonen aan hoe de wijze waarop het lichaam wordt gedefinieerd verandert. Een individu kan namelijk pas gedisciplineerd worden als het wordt begrepen als een maakbaar subject. In plaats van schuldigen openbaar te straffen alsof het de volledige gemeenschap is die gestraft wordt, richt het strafrecht zich in haar moderne vorm tot het kneedbare individu en zijn ziel (Foucault, 1989). Men gelooft dat de persoon in kwestie kan worden genezen, of anders gezegd, kan worden *genormaliseerd*. Het suggereert dat er zoiets bestaat als gewenst gedrag en het afgedwongen kan worden. Het strafrecht tracht de gevangenen, bijvoorbeeld, aan de hand van strakke dagschema's en strenge

regels niet alleen te straffen, maar ook opnieuw te disciplineren om zo afwijkend gedrag in de toekomst uit te sluiten. Deze disciplinaire macht – die ik voortaan *normaliserende macht* zal noemen – werkt net zoals de repressieve macht homogeniserend en tracht afwijkingen van de norm te beperken. Om een optimaal homogeniseringsproces tot stand te brengen in een moderne, individualistische samenleving is echter een normaliserende machtsstructuur vereist. Zodoende kunnen individuen de norm internaliseren en zélf verantwoordelijk gesteld worden voor de naleving ervan (de Folter, 1989).

NORMALISERENDE MACHT ALS REGERINGSKUNST

Een inzicht in hoe de bestraffing en disciplineren van mensen doorheen de tijd veranderd is, biedt de mogelijkheid om verschuivingen in machtsstructuren vanuit het rechtsstelsel te begrijpen. Het is cruciaal om te begrijpen dat ontwikkelingen in instituten zoals gevangenissen voortkomen uit de onderliggende veranderingen in de menselijke betekenisgeving van hun leefwereld. Hier draait Foucaults genealogie op volle toeren en wordt het duidelijk waarom zijn theorie van belang is voor dit onderzoek: door de metamorfose van de strafmethoden vanuit een politieke sturing van het lichaam te onderzoeken, kunnen de machtsbetrekkingen en objectverhoudingen die hedendaagse normatieve overtuigingen tot stand brengen, begrepen worden; omdat ze beide ontspruiten aan een gemeenschappelijke voedingsbodem (Foucault, 1989, p. 38).

Foucaults analyse van de opkomst van het gevangenisstelsel kan worden gezien als een onderdeel van een bredere beweging² (Bröckling et al., 2010; Foucault, 2004). De objectivering van het individu, die normaliserende macht mogelijk maakt in het strafrecht, raakt vanaf de 18de eeuw geïnstitutionaliseerd. Gelijktijdig met de evolutie van het strafrecht ontwikkelt zich ook binnen andere instituties een verwante normaliserende aanpak. Disciplinaire apparaten zoals de school, het ziekenhuis, de kazerne en de media worden allen schuldig bevonden aan dezelfde minutieuze, disciplinaire handelingen die de norm opleggen (Paternek, 1987). Bijvoorbeeld, op school worden leerlingen gevormd volgens de normen en waarden van de samenleving, door middel van klassikale instructie, uniforme regels en procedures. Examens meten en beoordelen de prestaties. In het ziekenhuis worden medische praktijken ontwikkeld om afwijkingen van de norm te identificeren en te behandelen, met als doel de patiënt terug te brengen naar een toestand van *normale* gezondheid. Dit omvat diagnostische tests, behandelingen en therapieën die afwijkingen corrigeren en het lichaam normaliseren. Binnen de kazerne worden militairen gevormd en genormaliseerd tot gehoorzame, efficiënte soldaten door middel van strenge discipline, fysieke training en drill oefeningen (Foucault, 1989). Ook de psychiatrie en de media spelen een belangrijke rol bij het reproduceren en verspreiden van normen en waarden in de samenleving. In de psychiatrie zijn de praktijken gericht op het identificeren en behandelen van afwijkingen van een normale mentale gezondheid, en dus op het normaliseren van de patiënt zodat hij weer kan functioneren in de samenleving. Tot slot creëert de media – zoals verder in dit onderzoek zal worden besproken – een beeld van wat normaal en acceptabel is in de samenleving

² Foucault gebruikt hiervoor het concept: *gouvernementalité* (Foucault, 2004).

en promoten ze deze normen door middel van reclame, *entertainment* en nieuwsberichten (Foucault, 1989). De normaliserende aanpak binnen deze verschillende instituties toont de intrinsieke samenhang tussen de moderne kennisvertogen en machtsprocedures.

De technieken van disciplineren overstijgen duidelijk hun ambitie om individuen enkel te reguleren. Het krachtige instrument blijkt namelijk ideaal voor het handhaven van sociale orde. Anders dan repressieve macht werkt normaliserende macht preventief. Door individuen te vormen doen ze, automatisch, vanuit hun eigen wil wat de samenleving van hen verwacht. Het krijgt een totaliserend karakter en ruilt de visie van het bijsturen van een bevolking in voor een visie van het beheren van een bevolking en het omvormen van mensen tot efficiënte en productieve individuen (Verschraegen, 2012). Foucault (1989) omschrijft dat vanaf de intrede van normaliserende macht het beleid ontstond dat kenmerkend is voor moderne bestuurskunde:

[...] met dwang die inwerkt op het lichaam, een berekende manipulatie van zijn elementen, zijn gebaren, en zijn gedrag. Het menselijk lichaam wordt opgenomen in een machtsmachine die het onderzoekt, afbreekt en herschikt [...] Ze (geïstitutionaliseerde normaliserende macht) produceert discipline onderworpen en geoefende lichamen, "dociele" lichamen. (p. 188)

Normaliserende macht bepaalt, via al haar vormende instituties, wat verstaan wordt onder *normaal* en tekent zo het wereld- en zelfbeeld. Het bepaalt, met andere woorden, hoe men in het leven staat, waar men in gelooft en wat men verlangt. Maar bovenal, benadrukt Foucault (1989), tekent het de grenzen van overtuigingen en geloof. De machtsstructuur bepaalt de kennis waarmee men geconfronteerd wordt en maakt hiervan gebruik om het subject in haar macht te houden. Aangezien er enkel gehandeld kan worden op basis van geïnternaliseerde kennis, bepalen de grenzen van de kennis hoe het individu wordt herschikt. Wanneer de grenzen van kennis preventief worden bepaald zodat informatie die de sociale orde zou kunnen verstoren wordt achtergehouden, dan zal het individu onderworpen aan de machtsstructuur bijna onvermijdelijk handelen binnen de grenzen van de beschikbare kennis en, dus, zoals gewenst door de heersende macht. Normaliserende macht is in dat opzicht een krachtig bestuursinstrument omdat het machtssubject zich niet bewust is van zijn kennis beperkingen en het gevoel heeft dat hij vrij³ leeft, vergelijkbaar met een kind dat in een afgebakende zandbak speelt en denkt dat het eindeloze creatieve vrijheid heeft, terwijl de ouders weten dat de zandbak een veilige plek is waar het kind kan spelen zonder geconfronteerd te worden met gevaarlijke obstakels.

Omdat het individu het gevoel heeft constant gecontroleerd te worden, zal hij handelen binnen de door de instituties bepaalde grenzen. Dankzij controle-instrumenten zoals examens, prestatie metingen, diagnoses, *likes* en boetes wordt het individu met zo een regelmaat getoetst

³ Foucault onderstreept wel dat 'vrijheid' een gelaagd begrip is. Niemand kan ontsnappen aan het speelveld dat normaliserende macht tekent. Het staat in voor de invulling van ons zijn en wezen, ons bestaan is te danken aan deze kennisscheppende macht. "De mens die ons beschreven wordt en die men zo graag wil bevrijden is zelf al het resultaat van een onderwerping die veel dieper reikt dan hijzelf. De *ziel* die in hem huist en hem het leven schenkt, is zelf een deel van de greep die de macht op het lichaam heeft" (Foucault, 1989, p. 136).

aan de geldende norm dat deze uiteindelijk geïnternaliseerd raakt. Het constant gecontroleerd en getoetst worden aan normen zorgt er namelijk voor dat het individu zichzelf gaat corrigeren en aanpassen aan de heersende normen. Dit proces van zelfdiscipline en zelfcontrole is vergelijkbaar met wat er gebeurt in het *panopticon* van Bentham (1843). Het door Bentham ontwikkelde gevangenismodel bestaat uit een centrale toren met daaromheen cellen die in een cirkel zijn gerangschikt. De toren heeft ramen die uitkijken op elke cel en is zo geconstrueerd dat de bewakers de gevangenen te allen tijde kunnen observeren, zónder zelf gezien te worden. Hoewel de cipiers soms niet aanwezig zijn in de toren, hebben de gevangenen dus voortdurend het gevoel dat ze *mogelijks* gecontroleerd worden. Door deze continue mogelijkheid zal de gevangene steeds alert zijn over zijn of haar gedrag en de wijze waarop het door de cipier wordt ervaren, ook als die niet kijkt. De norm die in de gevangenis geldt wordt, met andere woorden, door de gevangene geïnternaliseerd waardoor hij zichzelf gaat controleren. Foucault (1989, p. 195) ziet het *panopticon* als een symbool voor de manier waarop macht werkt in de moderne samenleving. In plaats van dwang en repressie wordt macht uitgeoefend door middel van normalisering en disciplineren waardoor mensen zichzelf in lijn brengen met de heersende normen en waarden. Wie bijvoorbeeld in het holst van de nacht moet stoppen voor een rood licht aan een verlaten oversteekplaats, zal blijven staan. Niet uit angst voor een soevereine macht, maar door een verantwoordelijkheidsgevoel en de discipline om eraan te conformeren. Geen dwang, maar vrijwillige zelfcontrole. De normaliserende macht speelt in op het schuldgevoel van het individu. Hij wordt onderworpen aan een fijnmazig net van informatie, preventieve diagnostiek en metingen waardoor hij ertoe wordt aangezet zich te gedragen als een sociaal wenselijk individu (Foucault, 1989; Verschraegen, 2012, p. 150).

Foucaults theorie over normaliserende macht sluit duidelijk aan bij de interesse binnen de sociale wetenschappen om te begrijpen wat ons dagelijks leven en onze psychologische wereld onderscheidt van die van mensen in andere historische periodes. Zo onderzocht Georg Simmel hoe de persoonlijkheid zich aanpast aan de eisen van een stedelijke kapitalistische omgeving, waarbij hij benadrukte dat stiptheid, berekenbaarheid en exactheid deel worden van moderne persoonlijkheden; onderzocht Karl Marx de disciplinerende effecten van fabrieksarbeid; en zag Max Weber hoe discipline een cruciale rol speelde in de ontwikkeling van het westerse kapitalisme (Van Krieken, 1990). Zelf gedisciplineerde, rationele politieke en sociale subjecten worden binnen verschillende theorieën beschouwd als een essentiële voorwaarde voor een liberale democratie (Lasch, 1974, p. 17) en sociale controle in hedendaagse westerse samenlevingen (Melossi, 1990, p. 185). Ook de civilisatietheorie van Elias (1939) leverde een belangrijke invalshoek om de ontwikkeling van de westerse samenleving te begrijpen. Volgens Elias is de ontwikkeling van de samenleving het resultaat van een toename van interdependentie tussen mensen. Naarmate mensen meer afhankelijk worden van elkaar, worden ze gedwongen om meer rekening te houden met de belangen van anderen, aldus Elias. Deze verandering leidde tot een grotere nadruk op zelfbeheersing en controle over emoties en gedrag. Mensen werden zich steeds meer bewust van hun eigen gedrag en de invloed ervan op anderen (Elias, 1939; Van Krieken, 1990). Net zoals bij Foucaults normaliserende macht heeft dit geleid tot de ontwikkeling van verinnerlijkte controlemechanismen die bijdragen aan de discipline van het zelf. Toch dienen

Foucaults en Elias' theorieën eerder complementair begrepen te worden. Een belangrijk verschil tussen de twee theorieën is immers dat Elias zich vooral richt op de ontwikkeling van de westerse beschaving als geheel, terwijl Foucault zich meer richt op de machtsverhoudingen binnen specifieke sociale instituties. Elias stelt dat de ontwikkeling van de beschaving gepaard ging met een verschuiving van externe beheersing naar zelfbeheersing. De sociale orde die in hedendaagse westerse samenlevingen heerst, is volgens hem te danken aan een *intern* ontwikkelde beschavingszin. Foucault, daarentegen, benadrukt de *externe* machtsrelaties die via sociale instituties zorgen voor een internalisering van de norm. Hij stelt dat normaliserende macht iets is dat overal en altijd aanwezig is en niet te lokaliseren valt. Ze kan niet worden begrepen als instrument van een welbepaalde instelling of staatsapparaat. Hoewel deze er wel gebruik van zullen proberen te maken, overstijgt de macht hun niveau. De macht dient begrepen te worden als "een microfysica die door apparaten en instellingen wordt ingezet, maar die eigenlijk functioneert in het gebied tussen deze grote organismen en het lichaam met zijn materialiteit en zijn krachten" (Foucault, 1989, p. 42). Dit karakter zorgt ervoor dat normaliserende macht niet kan worden opgevat als een bezit, "het veronderstelt dat we haar niet zozeer beschouwen als een privilege dat men kan bestendigen, maar veeleer als een netwerk van altijd actieve, altijd gespannen verhoudingen" (Foucault, 1989, p. 42). Ze is altijd aanwezig, ze gaat vooraf aan elke handeling, daar elke handeling er een resultaat van is (Paternek, 1987).

Wie denkt over de macht te kunnen bezitten gaat voorbij aan de notie dat ze ons als individu overstijgt. Foucault stelt immers dat normaliserende macht ons maakt tot subjecten die zowel object als uitvoerder zijn van de macht, waarbij het individu niet gezien moet worden als een elementaire kern, een primitief atoom of een inert materiaal dat vatbaar is wanneer gegrepen door macht. Het feit dat bepaalde lichamen, gebaren, vertogen en verlangens kunnen worden geïdentificeerd en samen het construct vormen van een individu is net één van de hoofdeffecten van deze macht. In dat opzicht is het individu niet diegene die de macht ondergaat, maar het gevolg van deze macht (Foucault, 1989; Gordon, 1980).

WIENS WOORD IS WET?

Hoe dan ook, we beschikken over kennis en deze kennis is naar Foucaults genealogie niet dezelfde als die van 200 jaar geleden. Ondanks dat we allen onderworpen zijn aan normaliserende macht, lijkt ze plastisch en stuurbaar te zijn. Het is vervolgens verleidelijk om uit te gaan van een allesomvattend bestuur dat boven deze normaliserende macht staat en ze beheert. Hoewel dit tot de verbeelding spreekt, aangezien repressieve macht typisch wel een duidelijke bron kent, kan normaliserende macht niet in deze termen begrepen worden. De immer complexe configuratie van de normaliserende macht dreigt verloren te gaan wanneer ze vernauwd wordt tot de machtsstructuren die gelden bij repressieve macht. Door de vraag "waar komt normaliserende macht vandaan?" te stellen, riskeer je ze te reduceren tot het niveau van repressieve macht en zo aan haar werkelijk bestaan voorbij te gaan (Foucault, 1982, p. 786).

In haar essentie is normaliserende macht één die enkel werkt wanneer het individu het gevoel heeft zelf de kennis te hebben geproduceerd. Slechts wanneer het individu in zo een

hoedanigheid overtuigd is van bepaalde normatieve kennis en deze kennis niet eens in vraag gesteld wordt, kan de kwestie van subjectieve vrijheid – wat een hinderblok is voor repressieve macht – ontweken worden. Vrijheid kan namelijk niet op het spel staan wanneer je denkt zelf verantwoordelijk te zijn voor de overtuigingen die je koestert. De motivering om naar een bepaalde norm te handelen lijkt, met andere woorden, in dat geval van binnenuit te komen. Wanneer er vervolgens begrepen dient te worden welke instantie verantwoordelijk is voor de normatieve overtuigingen van het individu, kan er niet in één richting gewezen worden. De overtuiging van het individu is namelijk een resultaat van een wisselwerking tussen complexe machtsstructuren die beïnvloedbaar zijn, maar waar geen enkel individu boven staat. Net zoals een maatschappij meer is dan de som van haar delen en ze niet gereduceerd kan worden tot één bepaalde instelling of persoon, kan normaliserende macht onmogelijk worden teruggeleid tot een concrete bron. Bovendien zijn de machtsstructuren die normaliserende macht tot stand brengen niet gebonden aan de huidige tijd en is een groot deel van de normaliserende macht die op ons drukt een erfenis uit ons verleden en zitten we, zoals Foucault (1982) schrijft, “gevangen in onze eigen geschiedenis” (p. 780).

Hoewel niemand de machtsstructuren – die verantwoordelijk zijn voor onze normatieve overtuigingen – kan beheersen, veranderen de structuren echter wel over de tijd heen. En aangezien de normatieve kennis van een subject op een bepaald punt in de tijd afhankelijk is van de verschillende machtsstructuren die op dat moment – en in het verleden – het spectrum van de normatieve kennis bepalen; veranderen normatieve overtuigingen mee. Zo is, bijvoorbeeld, de overtuiging dat het huwelijkscontract vandaag zondermeer door een vrouw verbroken kan worden de *normaalste* zaak van de wereld, terwijl dat 50 jaar geleden duidelijk anders was (Mortelmans, 2021).

Ondanks dat geen enkele persoon of institutie op zich verantwoordelijk kan worden gesteld voor de constructie van de machtsstructuren, vallen er genealogisch wel een aantal instellingen te onderscheiden wiens invloed op normaliserend macht groter is gebleken dan andere. Allereerst onderstreept Foucault (1982, p. 783) in *Le sujet et le pouvoir* het belang dat de Kerk in de westerse samenleving heeft gespeeld in de ontwikkeling van normaliserende machtsstructuren door de subjectivering van het individu. In tegenstelling tot repressieve macht, introduceerde de Kerk een macht die gericht was op het eigenbelang van het individu. Het individu werd aangespoord om zichzelf als een ‘goede’ burger te gedragen, met als ultieme doel individuele zielenheil te genieten in het hiernamaals. De overtuiging van het individu was van die aard dat hij vastberaden handelde naar de kenmerken van een ‘goede’ burger en de Kerk, dus, in grote mate normatieve kennis in handen had; daar het verantwoordelijk was voor de invulling van het ‘goede’. Hoewel de Kerk een groot deel van haar macht verloor sinds de 18de eeuw, sijnpelde de manier waarop het individu werd benaderd – als verantwoordelijke voor zijn eigen lot – wel door tot diep in de constellaties van de vroegmoderne staat. De functie van de kerkelijke macht bleef overeind, maar de invulling ervan nam een nieuwe gedaante aan. Ten eerste was er een overgang zichtbaar in het machtsobjectief. In plaats van het hiernamaals werd de focus nu gelegd op deze wereld. Daarnaast kreeg de beweegreden van het individu om zich aan de norm te houden een andere invulling. Macht, in handen van de staat, verplaatste zijn focus naar de realisatie van

statelijke of collectieve doeleinden als fertiliteit, volksgezondheid, economische productiviteit, etc., waardoor waarden als gezondheid, welvaart, veiligheid en bescherming de beweegredenen werden om zich volgens de norm te gedragen (Verschraegen, 2012). Daarnaast raakte de macht versnipperd over tal van instituties en personen en was het niet langer uitsluitend het pastoraat dat over de macht beschikte. Vanwege de institutionalisering van deze geïndividualiseerde waarden, bestond er nu een hele batterij aan staatsapparaten die de normaliserende macht uitdrukten. Zo is de geestelijke manier van straffen in de gevangenissen een uitstekend voorbeeld van de manier waarop de macht ingang begon te vinden in de staatsapparatuur.

De macht van het kerkelijke type, die gedurende eeuwen verbonden was aan een welomschreven religieuze instelling, begon zich met andere woorden:

Plotseling te verspreiden over het gehele sociale lichaam; zij vond steun in een veelheid van instellingen. En, in plaats van een kerkelijke macht en een politieke macht, min of meer met elkaar verbonden, min of meer rivaliserend, was er een individualiserende 'tactiek' die een reeks van machten karakteriseert (Foucault, 1982, p. 784).

De vroegmoderne staat nam zo geleidelijk aan de normaliserende tactiek van de kerkelijke macht over en werd vervolgens via haar disciplinerende instrumenten verantwoordelijk voor de invulling van een groot deel van de normatieve kennis. Bovendien vielen zowat alle invloedrijke instanties op dat ogenblik onder het bewind van de vroegmoderne staat waardoor ze haar aandeel in de normaliserende machtsstructuren kon waarborgen; daar het haar wil kon laten gelden in het merendeel van de kennistotstandbrenging en de verspreiding ervan.

Algemeen onderscheidde Foucault drie bronnen van normatieve kennis – op dat ogenblik alle drie sterk onderworpen aan de staat. (1) De menswetenschappen – criminologie, biologie, geneeskunde, politieke wetenschappen, psychiatrie: de standaarden worden aangeleverd door de kennis die zich manifesteert in deze onderzoeksvelden. Het zijn deze kennisapparaten die bepalen wat aanschouwd wordt als normaal en afwijkend. Wanneer wetenschap echter (financieel) gereguleerd wordt door de staat, bepaalt zij de accenten. (2) De binaire uitvoeringen die het subject intern splitsen en/of het scheidt van anderen – bijvoorbeeld deviant/normaal, illegaal/legaal, crimineel/voorbeeldig. Ook hier kan de vroegmoderne staat, al dan niet aan de hand van wetenschappelijke onderbouwing, in haar wetgeving en propaganda bepalen wat behoort tot de norm. (3) De praktijken van subjectivering die zelfopgelegd zijn zoals seksualiteit en de eerder besproken religieuze uitingen (Foucault, 1982; Paternek, 1987).

Hoewel het verkeerd zou zijn om te veronderstellen dat de vroegmoderne staat normaliserende macht in handen had, valt het moeilijk te ontkennen dat er een sterke relatie bestond tussen normaliserende macht en de vroegmoderne staat. Historische fenomenen die een sterke normatieve overtuigingskracht vereisten, zoals ver doorgedreven bureaucratie of genocides als de holocaust, zijn voorbeelden van hoe sterk normaliserende kennis een staat via haar instituties tot stand kan brengen.

Op basis van Foucaults analyse van normaliserende macht suggereert de aanwezigheid van normatieve oneensheid in een informatiemaatschappij echter dat normaliserende macht niet langer hoofdzakelijk binnen de staat gecentreerd is. Aangezien de normatieve overtuigingen van

het individu het resultaat zijn van een wisselwerking tussen complexe normaliserende machtsstructuren, impliceert het afkalkend normaliserend monopolie van de staat dat normaliserende macht in een informatiemaatschappij meer verspreid is geraakt. Hoewel niemand de machtsstructuren, verantwoordelijk voor de normatieve overtuigingen, kan beheren, wijst het feit dat de staat haar sluitende macht over normatieve kennis tot standbrenging verliest er wel op dat andere vormen, mensen, locaties en instellingen de kans hebben verworven om alternatieve normatieve kennis te produceren. De normatieve oneensheid die bestaat in een informatiemaatschappij zou vervolgens – binnen Foucaults analyse – begrepen kunnen worden als het resultaat van een gefragmenteerde normaliserende macht. Deze benadering suggereert dat een analyse van het dispositief in een informatiemaatschappij helderheid brengt in de totstandkoming van de normatieve verdeeldheid die het stijgend aantal antisysteembetogingen lijkt te onthullen. Om de waarschijnlijkheid van deze theoretische hypothese verder te staven, wordt in het volgende hoofdstuk, getiteld 'Normaliserende macht in een informatiemaatschappij' onderzocht welke normatieve kennisbronnen er in een informatiemaatschappij verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor de totstandkoming van alternatieve, niet-staatse, normen.

3. NORMALISERENDE MACHT IN EEN INFORMATIEMAATSCHAPPIJ

Zoals vermeld in de inleiding wordt de buitengewone hoeveelheid wereldwijde informatie-uitwisseling die sinds de jongste decennia tot het uiterste wordt gedreven beschouwd als mogelijke schepper en instandhouder van diverse normatieve discours. Hoewel het informatisme in zijn geheel als samenlevingsvorm begrepen kan worden, wordt in wat volgt voornamelijk de impact van grensoverschrijdende communicatienetwerken op het dispositief waarin normaliserende macht huist onderzocht.

Zoals Kumar (1995) reeds opmerkte heeft de informatie-explosie geen radicale verandering teweeggebracht in de richting waarin moderne samenlevingen bewegen, maar lijken “macht en controle”, integendeel, “nu net zo overheersend als ze ooit geweest zijn in de geschiedenis van het kapitalistische industrialisme. Het verschil ligt in het grotere bereik en intensiteit van hun toepassingen, niet in de verandering van de principes zelf” (p.154). In wat volgt wordt daarom onderzocht hoe de opkomst van moderne communicatienetwerken de samenstelling van normaliserende machtsrelaties in een informatiemaatschappij, in grote lijnen, veranderden. Specifiek wordt toegelicht hoe globalisering en digitalisering – die samen de basis vormen van moderne communicatienetwerken – de relatie van het subject tot het normaliserend machtsnetwerk hebben beïnvloed. Op deze wijze kan inzicht verkregen worden in de manier waarop – al dan niet tegengestelde – normatieve discours in een informatiemaatschappij tot stand komen.

HET KOSMOPOLITISCHE SUBJECT

“De aarde wordt opnieuw een plat vlak!! Een plat dorp! De wereld is een plat dorp!” (p. 464) schreef voormalig premier Eyskens (2008) toen hij zich over de informatiemaatschappij boog. En gelijk heeft hij, althans wat betreft de opvatting dat deze grensoverschrijdend, internationaal en planetair is. Helaas ontbreekt het aan de solidariteit en het gemeenschapsgevoel die vaak geassocieerd worden met de authentieke dorpsatmosfeer. Maar hoe komen we tot dat horizontalisme en wat leert het ons over moderne normaliserende macht?

Eyskens (2008) schrijft dat de opkomst van het horizontalisme met name te wijten is aan de flexibiliteit en het gedecentraliseerd karakter van de markteconomie en de pluralistische democratie die beiden sinds het begin van de jaren '80 sterk zijn gegroeid. Een gedecentraliseerd karakter dat zichzelf onverenigbaar maakt met vormen van economische en politieke dictatuur, klinkt het (Eyskens, 2008). Hoewel Eyskens gebruik maakt van de nodige overdrijving om zijn punt te maken, is er wel wat van aan. Zoals eerder beschreven, lijkt normaliserende macht binnen nationale grenzen steeds minder onder het bewind van de natiestaat te vallen. Het feit dat een proces of een entiteit zich op het grondgebied van een soevereine staat bevindt, betekent in een informatiemaatschappij niet noodzakelijk dat het nationaal is of van het type dat traditioneel door de staat wordt toegestaan; het blijkt steeds vaker een lokalisatie van het globale te zijn (Sassen,

2007). Dat wil echter niet zeggen dat de staat geen stem meer heeft in wat er binnen haar grenzen gebeurt. Hoewel mondiale processen en formaties de hiërarchie rondom de nationale staat aan het verzwakken zijn, blijft de natiestaat nog steeds bestaan; zij het in een veel minder exclusieve context dan in het nabije verleden. In haar boek *A Sociology of Globalization* schrijft Sassen (2007) dat vroegmoderne globalisering gekenmerkt wordt door “het feit dat de grensoverschrijdende ruimten werden geproduceerd in een context waarin het grootste deel van het grondgebied was ingekapseld in een sterk geformaliseerd nationaal kader” (p. 14), ofwel *verticale globalisering*. Grensoverschrijdende activiteiten konden worden gepositioneerd binnen verschillende nationale normen en voorschriften. De huidige herschikking ten gevolge van *horizontale globalisering* doorbreekt, echter, de institutionele inkapseling van het grondgebied dat het gevolg is van de vorming van nationale staten. Door de opkomst van globale projecten, nieuwe technologische mogelijkheden en de groei van supranationale componenten in het overheidswerk, verschuift het verticale karakter van de globalisering naar een horizontalisme dat niet binnen landsgrenzen geïnterpreteerd kan worden (Sassen, 2007).

Wanneer er over globalisering gesproken wordt, is het verleidelijk om enkel aan supranationale instituten en processen te denken die het nationale overstijgen zoals globale wereldmarkten, de World Trade Organization (WTO) of de NATO. Hoewel supranationale instituten in grote mate verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor de totstandkoming van globalisering op macroniveau, is het belangrijk om te kijken naar subnationale processen om globalisering op microniveau te begrijpen. Subnationale processen zijn, ondanks hun lokaal karakter, globaliserend omdat ze verschillende lokale of nationale actoren en dynamieken met elkaar verbinden (Sassen, 2007). Het grensoverschrijdend activistisch netwerk dat Greta Thunberg en de andere betogers in Duitsland samenbracht, is hier een voorbeeld van. Het globale manifesteert zich in dat opzicht dus niet uitsluitend op een landsgrenzen overstijgend niveau, maar nestelt zich ook gedeeltelijk binnenin nationale territoria en instituties. Een begrip dat Beck (2002) bestempelt als *kosmopolitisme*: interne globalisering vanuit de nationale samenlevingen of het proces waarin *lokale* actoren en processen worden verbonden met *globale* actoren en processen, waardoor er nieuwe vormen van sociale, economische en politieke relaties ontstaan die verder reiken dan de nationale grenzen (Beck, 2002). Hierdoor ontstaat er een hybride en dynamische cultuur die wordt gekenmerkt door toenemende diversiteit, mobiliteit en interactie tussen verschillende groepen en individuen. Globalisering is in dat opzicht “een niet-lineair, dialectisch proces waarin het globale en het lokale niet bestaan als culturele polariteiten, maar als gecombineerde en elkaar beïnvloedende principes” (Beck, 2002, p. 19). Deze processen en praktijken dragen gedeeltelijk bij aan het ondermijnen van het verticalisme dat de machtsverhoudingen en de politieke economie van een vorige periode weerspiegelde. Ze herstructureren het individu namelijk vanuit een horizontale positie die buiten het bereik van de staat valt. Een voorbeeld hiervan is de opkomst van sociale media en online platforms en de manier waarop het individuen de mogelijkheid biedt om hun stem te laten horen en zich te organiseren buiten de traditionele hiërarchische structuren van de staat. Of de Jasmijnrevolutie: deze maakte gebruik van deze horizontale platforms om mobilisatie en verzet te organiseren. In plaats van afhankelijk te zijn van gevestigde politieke partijen en instituties, hebben individuen

nu de mogelijkheid om zelf campagnes te voeren, informatie te verspreiden en collectieve acties te ondernemen. Dit horizontale activisme biedt een alternatieve vorm van politieke participatie, waarbij individuen vanuit hun eigen perspectieven en belangen kunnen handelen, zonder de tussenkomst van traditionele verticale machtsstructuren. De staat verliest zo haar grip op lokale kennis en globale communicatie- en informatienetwerken bieden een contrast met de huidige lokale gang van zaken. Kennistotstandbrenging wordt, met andere woorden, minder staats omdat mondiale kwesties onderdeel worden van de dagelijkse lokale ervaringen en de *morele leefwereld* van de mensen (Beck, 1999, 2002). Het subject dat eens gevormd werd door staatse disciplinerende beweegt zo richting een *kosmopolitisch subject*, gevormd door een toename van interne globalisering (Beck, 2002).

Deze herschikking betekent niet dat de oude verticale hiërarchieën verdwijnen, maar eerder dat er nieuwe schalen ontstaan naast de oude, wat leidt tot de confrontaties die werden besproken in de inleiding (Sassen, 2007). Dit kan er op macroniveau voor zorgen dat staatse normen worden aangetast, bijvoorbeeld wanneer een lokale munteenheid door een buitenlandse munt uit de handel raakt en de staat daardoor haar economische macht verliest. Maar ook op microniveau kunnen normen zo op een hybridische manier worden beïnvloed. Berry (2005) toont zo de wijze waarop er cultureel onderhandeld wordt op microniveau wanneer interculturele groepen een leefgebied delen. Afhankelijk van de acculturatiestrategie⁴ die wordt toegepast, zullen de culturen in kwestie zich herpositioneren om samenleven mogelijk te maken; beide culturen zullen hun normen herzien (Berry, 2005). Berry wijst wel op het feit dat de dominante cultuur typisch minder flexibel is en door haar meerderheidspositie haar etnische grenzen beter kan bewaken (Barth, 1998). Een kanttekening hierbij is, echter, dat de dominante cultuur niet noodzakelijk de nationale cultuur is. In India, bijvoorbeeld, zijn er stemmen te horen die zich zorgen maken over de teloorgang van de eeuwenoude cultuur door westerse normen die via communicatiekanalen worden opgedrongen (Ake, 2015). Veelkleurige *billboards* maken er reclame voor consumentenproducten van buitenlandse *multinationals*, televisieprogramma's overspoelen de Indiase huizen met op het Westen geïnspireerde advertenties, muziekvideo's, cultuurentertainment en dergelijke "die allemaal doelen, waarden, levensstijlen en betekenissen promoten die veel meer verwant zijn aan het moderne Westen dan aan het traditionele Oosten" (Ake, 2015, p. 134).

Men zou kunnen denken dat deze ontwikkelingen uiteindelijk leiden tot één grote samengesmolten cultuur en dat de fase waarin we ons momenteel bevinden een ongemakkelijk onderdeel is van dat proces. Onder meer Inglehart en Baker (2000) ontcrachten deze gedachte en stellen dat "in plaats van te convergeren, samenlevingen zich op parallelle trajecten lijken te bevinden die gevormd worden door hun culturele achtergrond", ze betwijfelen of "de krachten van de modernisering een gehomogeniseerde wereldcultuur zullen produceren in de nabije toekomst" (p. 49). Net zoals er nooit een unieke wereldtaal⁵ zal ontstaan waarin mensen zich leren

⁴ Beschreven in termen van integratie-, assimilatie-, scheidings- en marginalisatiestrategieën (Berry, 2005).

⁵ Al is er met het 'Esperanto' wel een middel voor handen.

uitdrukken boven op hun moedertaal, is de kans onwaarschijnlijk dat interculturaliteit leidt tot een samensmelting van culturen.

Globalisering vervaagt grenzen, niet alleen tussen het nationale en internationale, maar ook economisch, politiek, cultureel en juridisch. Door het vervagen van deze grenzen ziet Beck (2002) hoe culturen en rationaliteiten vrijuit gaan en het individu in zichzelf tot confrontatie komt met de *geïnternaliseerde ander*. Het individu – voorheen onderworpen aan lokale normaliserende kennis – transformeert nu tot een *kosmopolitisch subject*, waarbij een grotere mate van interculturalisering en interrationalisering resulteert in een toename van alternatieve normaliserende kennis.

HET DIGITALE SUBJECT

Ook het aandeel van digitalisering en dataficatie in het dispositief van een informatiemaatschappij is onmiskenbaar (Agamben, 2009). Hoewel het nauw verweven is met de manier waarop globalisering – en kosmopolitisme – normaliserende macht uitoefent op het subject, verdient het aparte aandacht.

De *time-space compression* die door globalisering plaatsvond en de wereld verkleinde, wordt aan de hand van digitalisering tot het uiterste gedreven (Harvey, 1999, 2020). Door het ontstaan van digitale ruimtes waarin het subject geherdefinieerd wordt in de vorm van data, worden tijd en afstand radicaal verlicht. Een deel van deze herdefiniëring gebeurt in wat ik *gesloten circuits* noem, het individu heeft hierbij geen directe inspraak. Het individuele gedrag wordt gemeten en in – al dan niet anonieme – data omgezet om geaggregeerde statistieken te kunnen bekomen over, bijvoorbeeld, economische groei, criminaliteit, armoede en ziekte; en ook persoonlijke statistieken over winkelgedrag, *cookies*, autosnelheid, inkomen of schadehistoriek (Foucault, 2004; Verschraegen, 2012). Het individu is zich vaak niet bewust van de gegevens die gebruikt worden om in de verschillende gesloten circuits een toegepaste afleiding van hem te creëren. Vaak wordt dat pas duidelijk wanneer men geconfronteerd wordt met de *output* die het circuit levert in de vorm van gepersonaliseerde reclame, een snelheidsboete op naam, afwijking van het gemiddelde of een verhoogde *bonus-malus*.

Anderzijds vindt een groeiend deel van onze digitale herdefiniëring plaats met directe inbreng van het individu. Dankzij *open circuits*, ofwel sociale media, is men grotendeels zélf in staat om zijn digitaal voorkomen te bepalen en is men zich wél bewust van de gegevens die worden gebruikt voor de digitale herdefiniëring: met zorg en selectiviteit worden geschikte afbeeldingen gekozen om te delen, de reactietijd op een bericht weloverwogen, bepaalde sportprestaties gedeeld terwijl andere verborgen blijven, algoritmes gevoed met *likes* en strategieën ontwikkeld om meer volgers aan het digitale palmares toe te voegen (Fertik & Thompson, 2015; Mau, 2019; Sherry, 2015). Maar wie denkt zijn of haar lot in eigen handen te hebben, heeft het mis. Ook de digitale ruimte maakt ons afhankelijk van de meningen die anderen online uitdrukken (Mau, 2019). Aan de hand van *likes*, *citation-indices* en volgers krijgen we tastbare feedback, “net als ondernemers moeten individuen hun middelen strategisch investeren en inzetten om een cijfermatig rendement te garanderen” (Mau, 2019, p. 163).

Ongeacht data het individu waarheidsgetrouw representeren en ongeacht het bewust dan wel onbewust gebeurt, identificeert hij zich (al dan niet wettelijk verplicht) met de resulterende profielen. Hierdoor is het digitale zelf een verlengde van het subject en is de digitale ruimte één waarin alternatieve normen de overtuigingen van het individu beïnvloeden. Ik licht kort toe hoe dataficatie, in de vorm van gesloten en open circuits, een bron is van alternatieve normaliserende kennis in een informatiemaatschappij.

GESLOTEN CIRCUITS

Aan de hand van dataverzameling zorgen monitoringssystemen voor een brug tussen de fysieke en de digitale wereld. Weber (1978) had reeds begrepen dat “de eigenaardigheid van de moderne cultuur” grotendeels te danken is aan de “berekenbaarheid” ervan (p. 975). Ondanks dat hij voornamelijk verklaring zocht voor de efficiëntie van bureaucratieën, valt de kwantificatie van het sociale, een dikke eeuw nadat Weber deze woorden schreef, niet meer weg te denken. De mens is van nature vergelijkend, op zowat elk niveau wordt er gemeten en onderling vergeleken (Festinger, 1954). We willen weten hoe we ons verhouden met onze naasten en er bestaat geen duidelijker instrument dan het kwantitatieve om daarbij te helpen (Mau, 2019). We tellen onze stappen, onze ex-partners, berekenen onze BMI en vergelijken resultaten op werk of school. Op een geaggregeerd niveau gebeurt hetzelfde aan de hand van, bijvoorbeeld, het Bruto Binnenlands Product (BBP), slaagpercentage op de universiteit, druggebruik binnen een land, etc. Geen enkel onderwerp ontsnapt aan kwantificering.

De scheidingslijn tussen metingen die als doel hebben een neutrale beschrijving van de wereld te geven en metingen die fungeren als *incentives* en als doel hebben om het gedrag van mensen te veranderen, is echter vaag (Espeland & Sauder, 2007). Foucault (1989) maakte zich om deze reden zorgen over hoe kwantificering, dat als doel heeft de sociale werkelijkheid te capteren, “wordt gebruikt om relaties te beoordelen en te controleren” (p. 183). De digitale herinterpretaties van de werkelijkheid geven zo niet alleen een beeld van de stand van zaken, maar beïnvloeden op *performatieve*⁶ wijze hoe de wereld door het individu begrepen wordt. Hierdoor zijn de metingen verantwoordelijk voor de schepping van een nieuw normaal: één die met haar kwantitatief karakter heel duidelijk afwijkingen markeert (Espeland & Sauder, 2007). Ze trekt voortdurend grenzen en verdeelt de sociale wereld met een constante regelmaat. Gestandaardiseerde testen, bijvoorbeeld, genereren een onderscheid tussen getalenteerde en ondermaatse studenten, volkstellingen zorgen voor een onderscheid tussen categorieën als *Hispanics* en Amerikanen of gemiddelden leiden tot plotselinge veranderingen in de definitie van wat als normaal wordt beschouwd (Espeland & Sauder, 2007). Tijdens de laatste jaren van zijn leven besteedde Foucault (2004) veel aandacht aan de manier waarop kwantificatie van het sociale kan dienen als bestuurskundige techniek. Onder de noemer *biomacht* onderzocht hij hoe normaliserende machtsprocedures die rechtstreeks ingrijpen op het leven en de

⁶ De performativiteitstheorie van Austin uit de taal filosofie stelt dat uitspraken niet alleen dienen om weer te geven hoe de werkelijkheid eruit ziet maar ook hoe ze ermee te veranderen. Op dezelfde manier representeren statistische gegevens niet louter de sociale werkelijkheid, maar brengen ze de werkelijkheid er ook mee tot stand (Espeland & Sauder, 2007).

leefomstandigheden van mensen in moderne staten worden gehanteerd (Foucault, 2004; Verschraegen, 2012). Volgens Foucault (1976) draait het hier voornamelijk om de *concrete schakelingen* die een relatie tot stand brengen tussen individuele lichamen en de hele bevolking. Zo wordt het mogelijk om het individu te plaatsen in de bredere bevolking en aan de hand van statistische informatie individuele afwijkingen uit te lichten (Verschraegen, 2012).

Een duidelijk voorbeeld van hoe data het subject kunnen vormen, is de manier waarop beoordelingen en *rankings* het gedrag van een individu beïnvloeden (Mau, 2019). Door middel van dataverzameling kan het individueel of collectief gedrag zichtbaar gemaakt worden dat voordien verloren ging in de massa of enkel waargenomen kon worden op een geaggregeerd niveau. Deze zichtbaarheid van individueel gedrag draagt vervolgens bij aan het gevoel van constante controle, waardoor normen – zoals eerder besproken – op disciplinerende wijze geïnternaliseerd worden (Foucault, 1989; Verschraegen, 2012). Doordat de verzamelde data vergeleken worden met gemiddelden of streefcijfers – bijvoorbeeld *targets* of medische normen – bevindt het individu zich voortdurend in een hiërarchie of *ranking* (Mau, 2019; Verschraegen, 2012). Hierdoor wordt de permanente vorm van zelfmonitoring versterkt en zal het individu zijn gedrag gedisciplineerd bijschaven naarmate de gemiddelden of streefcijfers veranderen. Bovendien zorgt een continue confrontatie en vergelijking met de positie in de *ranking* voor een competitieve houding (Mau, 2019; Reijngoud, 2012). De toenemende statusstress die hiermee gepaard gaat, brengt een toenemende motivatie voort om afwijkingen van de norm te corrigeren.

De manier waarop kwantitatieve gegevens de werkelijkheid herdefiniëren is moeilijk te overschatten, “vanaf een indicator of een set van indicatoren in gebruik raakt, zijn actoren in het desbetreffende domein verplicht om eraan te conformeren” (Mau, 2019, p. 114). Het toont aan dat normaliserende macht in een informatiemaatschappij springlevend is en bevestigt wat Kumar (1995) eerder zei, namelijk dat een informatiemaatschappij zich kenmerkt door de “intensiteit van toepassingen, niet in de verandering van de principes zelf” (p. 154). De vraag is echter niet of statistieken normaliserende macht uitoefenen, dat is intussen wel duidelijk. De vraag luidt eerder in welke vorm deze alternatieve normaliserende macht verschijnt en wat het effect hiervan is op het staatse normaliserende monopolie – of wat daar ondertussen nog van overblijft. Want desondanks dat collectieve data het mogelijk maken statelijke doeleinden omtrent fertiliteit, volksgezondheid, economische productie, etc. na te streven, stoot men hier op een bekend vraagstuk: wie heeft de macht om te bepalen welke statistische gegevens de sociale werkelijkheid definiëren? Wiens woord is wet?

Voor de staat is de wereldwijde verspreiding van statistische informatie een tweesnijdend zwaard. Enerzijds merkte Foucault (1989) al op dat door individuen in *rankings* en normaalverdelingen te plaatsen het mogelijk wordt “om iedereen te controleren en tegelijk allen aan het werk te houden” (p. 204). De voortdurende monitoring en *ranking* maakt een automatische macht mogelijk doordat het aanspoort tot constante zelfcontrole en controle van anderen (Verschraegen, 2012). De normen die door statistische informatie tot stand komen, zijn anderzijds niet ontleend aan lokale kennis, maar komen voort uit een “door wetenschap ondersteund complex van kennismacht” (Foucault, 1989; Verschraegen, 2012, p. 157). De geloofwaardigheid van een bepaalde kwantitatieve standaard als legitiem, objectief, redelijk en

universeel toepasbaar is afhankelijk van de autoriteit van de personen die deze vaststellen: "performance-indicatoren benutten kracht via geloofwaardigheid, ze creëren geen kracht uit het niets" (Kelley & Simmons, 2015, p. 56).

Juist vanwege deze sterke behoefte aan geloofwaardigheid stelt Mau (2019) dat "de ontwikkeling van indicatoren, classificaties of beoordelingssystemen vaak toevertrouwd wordt aan experts die erkende autoriteiten zijn in hun vakgebied" (p. 120). Menswetenschappelijke kennis lijkt zo op het eerste zicht het normaliserend monopolie van de staat uit evenwicht te brengen. De (alternatieve) wetenschappelijke kennis wordt door de stijgende belangstelling voor kwantitatieve gegevens in een informatiemaatschappij namelijk een belangrijke stem in het differentiëren van normaal en abnormaal: de medische wetenschap bepaalt wat wel of niet de gezondheid bevordert, de psychiatrie differentieert tussen normaal en deviant gedrag en economen bepalen wat als een aanvaardbare schuldenlast kan doorgaan (Verschraegen, 2012, p. 157).

Maar ook in een informatiemaatschappij valt het kennisapparaat 'wetenschap' nog steeds voor een groot deel onder het bewind van de staat. In werkelijkheid kan wetenschap niet vrij van politieke of economische invloeden worden begrepen (Mau, 2019). Het vacuüm waarin wetenschap wordt bedreven, wordt van druk voorzien door de staat. In de eerste plaats moeten expertgroepen zo efficiënt mogelijk gebruik maken van belastinggeld waardoor ze gedwongen worden om "te werken binnen een dubbel referentiekader, met één oog op de erkende criteria van het betreffende vakgebied en het andere op outputmetingen die moeten aangeven of er sprake is van een passende efficiëntie" (Mau, 2019, p. 121).

Toch zien onder meer Haas (1992) en Pierson (1994) in het ontstaan van een mondiale scène rond erkende specialisten een wetenschappelijke stem opkomen die vaak luider klinkt dan de staatse. Deze, zogenaamde, epistemologische gemeenschappen zijn met elkaar "verbonden via netwerken en zijn in staat om consensus te bereiken over definities, problemen en procedures, zelfs over nationale grenzen heen" (Mau, 2019, p. 122). De epistemologische autoriteit die deze selecte groep wetenschappers zich weet toe te eigenen, geeft hen de macht om de staatse normen in vraag te stellen (Pierson, 1994). Hoewel dit niet altijd resulteert in het verwerpen van deze normen, zorgt het wel voor normatieve fragmentatie aan de hand van alternatieve kennis. De manier waarop coronabetogingen kracht werden bijgezet door wetenschappelijke stemmen die de aanpak van overheid in twijfel trokken, is hier een uitstekend voorbeeld van. Maar ook de wetenschappelijke kennis waar Greta Thunberg en haar medebetogers van uitgaan, kan begrepen worden als een gevolg van wetenschap dat normalisering fragmenteert. De groeiende opkomst van "transnationale expertsystemen" leiden zo "onvermijdelijk tot een devaluatie van lokale kennis ten gunste van vormen van kennis met maximale internationaliteit" (Mau, 2019, p. 122).

Ondanks gesloten circuits beweren de werkelijkheid objectief en nauwkeurig in gedataficeerde informatie te vertalen, zijn ze in staat de realiteit naar hun hand te zetten. De ogenschijnlijke neutraliteit waarmee indices, *rankings* en evaluaties een stand van zaken voortbrengen zorgen voor een betrouwbaar karakter. Maar wat gemeten wordt, is een kwestie van keuze en daarmee ook een kwestie van macht: "wie de indicatoren vastlegt, beslist op een indirecte manier ook over de uitkomst" (Verschraegen, 2012, p. 161). Gesloten circuits creëren zo

een alternatieve vorm van normaliserende macht, die in een informatiemaatschappij aan belang wint. Dit gebeurt vaak onder het bewind van de staat, maar net zo vaak ook buiten haar controle, waardoor het kan worden beschouwd als een belangrijk instrument dat alternatieve normatieve kennis kan voortbrengen.

OPEN CIRCUITS

In tegenstelling tot gesloten circuits kenmerken open circuits zich door de bewuste participatie van het individu. Er ontstaat een digitale ruimte waarbinnen de digitale herdefiniëring van het individu afhangt van diens bewuste keuzes en beslissingen. Niet alleen door bewust om te gaan met informatie die op directe wijze gedeeld wordt zoals afbeeldingen, *tweets*, *TikTok* video's, onderzoeksartikelen, sportprestaties, luistergedrag, etc., maar ook door aandacht te besteden aan indirect gedeelde informatie. Dit omvat het uiten van voorkeuren in de vorm van *likes*, reacties, *retweets*, online vrienden, volgers, interesse tonen voor Facebookevenementen of deelname aan besloten groepen (Mau, 2019).

Het open circuit is een interactieve ruimte waarin het individu *feedback* krijgt op de manier waarop hij zichzelf online presenteert. Het draagt op deze manier niet alleen bij aan de *rankings* en evaluaties die centraal staan in gesloten circuits maar door de interactieve mogelijkheden kunnen motivaties die offline aanzetten tot het zoeken van sociale contacten, zich ook in de digitale sfeer manifesteren. De behoefte om contacten aan te knopen of te onderhouden en de behoefte om indruk te maken op anderen kunnen zo deels online worden vervuld (Tamir & Ward, 2015). Bovendien gebeurt dit vaak op een toegankelijker en eenvoudiger manier dan *face to face*. Tamir en Ward (2015) speculeren zelfs luidop over de mogelijke toekomst waarin “bemiddelde sociale verbindingen (in de digitale ruimte) zich zo ver ontwikkelen dat de interne psychologische effecten van het omgaan met deze vormen van verbinding gelijk zijn aan die van persoonlijke, offline, verbindingen” (p. 449). Dat het sociale leven echter niet in haar volle glorie beleefd kan worden door digitale applicaties of meeslepende virtuele omgevingen en dat sociale behoeften (nog) niet ten volle online bevredigd kunnen worden, mag blijken uit de bijwerkingen die de *lockdowns* ten gevolge van de COVID-19-pandemie veroorzaakten. Tijdens deze periode, die voor velen werd gekenmerkt door sociale isolatie, werd er namelijk een duidelijke toename van eenzaamheid en depressieve gevoelens vastgesteld (Bu et al., 2020).

Ongeacht of de digitale ruimte de offlinewereld aanvult of vervangt, is het duidelijk dat ze steeds meer integraal deel uitmaakt van onze leefwereld. De meest recente *digimeter* die peilt naar het Vlaamse mediagebruik leverde een Vlaams gemiddeld smartphonegebruik op van drie uur en vijf minuten per dag (De Marez et al., 2022). De impressies die we online opdoen vormen zo een groeiend aandeel van onze kennistotstandbrenging en door haar ongereguleerd karakter vormt het open circuit zo een immense bron aan alternatieve informatie.

Hoewel onlinecommunicatie steunt op dezelfde motivators als offlinecommunicatie zorgt één fundamenteel verschil voor een compleet andere impact. Bij onlinecommunicatie wordt de *time-space compression* tot het uiterste gedreven doordat individuen geen fysieke noch tijdsgebonden gemeenschappelijkheid hoeven te delen om met elkaar te kunnen interageren (Harvey, 1999). Hierdoor versterkt digitalisering het kosmopolitisme dat reeds van kracht was

door globalisering. Van de kennis die voordien lokaal afhankelijk was en zorgde voor een lokaal kader waarin gedeelde normen konden aarden blijft nu niet veel meer over. Deze gemeenschappelijkheid werd al uitgedaagd door kosmopolitisme maar verdwijnt haast volledig door de oneindige alternatieve normen die zich via online informatiestromen aanbieden.

Het individu heeft nu de mogelijkheid om uit het enorme wereldwijde reservoir van tegenstrijdige informatie, beelden en standpunten te putten. Bovendien maakt digitale communicatie het mogelijk dat van zodra iemand zich uiteindelijk conformeert aan deze standpunten, deze kennis in stand gehouden kan worden door bewust aan te sluiten bij gelijkgestemden; daar waar erkenning klinkt. Zelfs onpopulaire meningen – hoe schaars ze geografisch gezien ook mogen zijn – kunnen op deze manier toch een draagvlak vinden in de vele online groepen waarin ze elkaar opzoeken en vrij zijn van kritiek. In het slechtste geval leiden algoritmes en *confirmation biases* van gelijkgestemde gebruikers er zelfs toe dat de digitale wereld van een individu ontdaan wordt van diverse, contrasterende perspectieven waardoor het individu terecht komt in een zogenoemde *echo chamber* van zijn eigen standpunten (Cinelli et al., 2021; Quattrociocchi et al., 2016). Het gevolg hiervan is dat groepen hun voeling met plaatselijke normen volledig kwijtraken omdat hun geïsoleerde interacties geen of weinig weerwoord krijgen en ze bovendien elkaars overtuigingen voortdurend versterken. Wanneer een buitenstaander dan toevalligerwijs in contact zou komen met deze overtuigingen wordt het contrast met wat buiten deze groep als sociaal aanvaardbaar wordt beschouwd plots heel zichtbaar. Een goed voorbeeld van dit fenomeen is de onthulling van de schandaleuze wijze waarop de onlinecommunicatie plaatsvond binnen de extreemrechtse jongerenbeweging *Schild & Vrienden*. Dergelijke extreme incidenten illustreren de overtuigingskracht van de digitale ruimte op haar leden.

Daarnaast is het binnen de digitale ruimte niet eenvoudig om een onderscheid te maken tussen relevante en minder of irrelevante informatie (Bennett & Livingston, 2018). Met de opkomst van artificiële intelligentie bieden informatie en desinformatie zich steeds vaker in dezelfde gedaante aan, waardoor het individu zelf verantwoordelijk wordt gesteld om hierbij de juiste keuzes te maken. Het digitale subject wordt op deze manier erg vatbaar voor grotere organisaties die er baat bij hebben om het individu te overtuigen van hun normen. Wat zich vervolgens voordoet is een online strijd waarin verschillende belangengroepen de overtuiging van het individu voor zich proberen te winnen (Bennett & Livingston, 2018). Bovendien kan deze strijd zeer gepersonaliseerd worden gevoerd dankzij de persoonlijke gegevens die de online gebruiker achterlaat (Rathi, 2019). Niet alleen commerciële bedrijven proberen zo op een persoonlijke manier digitale subjecten te overtuigen van hun producten, maar ook om ideologische overtuigingen wordt in de digitale ruimte gestreden. Zo toonden onder meer Allcott en Gentzkow (2017) aan hoe sociale media en *fake news* een invloed hadden op de verkiezingsresultaten in de Verenigde Staten in 2016. Tijdens de verkiezingscampagne werd er, bijvoorbeeld, valse informatie gedeeld om de tegenpartij schade te berokkenen. Bovendien beperkt deze strijd zich niet tot nationale grenzen en vindt deze ook op internationaal niveau

plaats. Er zijn aanwijzingen dat buitenlandse actoren, zoals Russische trollen⁷ en *hackers*, betrokken waren bij het verspreiden van desinformatie en het zaaien van verdeeldheid op sociale media tijdens de verkiezingscampagne van 2016, met als doel het ondermijnen van het vertrouwen in de verkiezingen en de Amerikaanse democratie (Luceri et al., 2020).

Het feit dat zulke grootschalige desinformatiecampagnes de overtuigingen van het individu weten te sturen, wijst op de geringe standvastigheid van de overtuigingen enerzijds en op de normaliserende impact die vervat zit in de alternatieve kennis van het open circuit anderzijds. Met hun immens repertoire aan alternatieve standpunten zorgen open circuits ervoor dat zelfs de minst populaire overtuigingen online erkenning vinden. Opnieuw lijkt het erop dat de normen van de staat worden uitgedaagd. Hoewel een kleine eeuw geleden de staat grotendeels controleerde welke media haar leden consumeerden en massa communicatie voornamelijk nog een politieke invulling had, is ze deze controle door de komst van open circuits voor een groot deel verloren. De mogelijkheid die de digitale ruimte biedt om elk individu een stem te geven zorgt ervoor dat iedereen over de macht bezit om een boodschap de digitale ruimte in te sturen. De universele toegankelijkheid, geringe regulatie en toenemende confrontatie met de digitale ruimte maken open circuits eveneens tot een instrument dat alternatieve normatieve kennis kan voortbrengen.

Concluderend kan uit de analyse van de wijze waarop globalisering (kosmopolitisme) en digitalisering normaliserende macht uitoefenen op het individu gesteld worden dat het normaliserend machtsnetwerk tijdens de opkomst van grensoverschrijdende communicatiestructuren geleidelijk aan een gedaanteverwisseling heeft doorstaan. Haar doel – op panoptische wijze doordringen tot de overtuiging van het individu – is hierbij ongewijzigd gebleven, maar haar middel is dat allerminst.

De grensoverschrijdende communicatienetwerken die eigen zijn aan een informatiemaatschappij dragen met hun groot bereik namelijk bij aan de ondermijning van het gecentraliseerd verticalisme dat de machtsverhoudingen en de politieke economie van een vorige periode weerspiegelde. Doordat culturen en rationaliteiten zich vrijuit en over grenzen heen kunnen bewegen komt het individu steeds vaker in confrontatie met niet-lokale normen. Het individu, voorheen onderworpen aan lokale normaliserende kennis, transformeert zo tot een *kosmopolitisch subject*. Bovendien zorgt de toenemende confrontatie met de digitale ruimte ervoor dat het individu wordt blootgesteld aan nieuwe normaliserende machtsbronnen. Hoewel de kennis in een digitale ruimte pretendeert neutraal en objectief te zijn, blijkt wat gemeten en voorgeschoteld wordt een kwestie van macht te zijn. En hoewel deze macht nog vaak in handen is van centrale bestuursorganen, wordt ze net zo vaak ook buiten haar controle benutted om alternatieve normatieve kennis aan de man te brengen. De beperkte controle van centrale bestuursorganen over normatieve kennis die circuleert in de digitale ruimte, samen met haar universele toegankelijkheid en groeiende confrontatie, leidt zo tot een gedeeltelijke

⁷ Een *trol* is een persoon die berichten plaatst in een internetomgeving en hiermee opzettelijk verkeerde informatie geeft of zich doelbewust anders voor doet.

decentralisatie van normaliserende macht. Het vermoeden dat de relatie van het subject tot het normaliserend machtsnetwerk in een informatiemaatschappij verandert, vindt zo deels bevestiging in de alternatieve normatieve kennis die door de opkomst van grensoverschrijdende communicatienetwerken wordt voortgebracht.

Het zou, echter, te eenvoudig zijn om hieruit af te leiden dat moderne communicatiestructuren, zondermeer, verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor een groeiend aantal normatieve conflicten. Eerder in de analyse werd er trouwens reeds gewezen op het feit dat het groeiend aantal antisysteembetogingen, waar het onderzoek van Ortiz et al. (2022) op wijst, niet onderbouwd genoeg is om te spreken van een groeiende normatieve kloof. Wat daarentegen wel belangrijk werd bevonden in de analyse van Ortiz et al. (2022), is de wijze waarop de antisysteembetogingen, ongeacht ze toenemen, suggereren dat er in een informatiemaatschappij meerdere normatieve realiteiten tegelijkertijd kunnen bestaan. Ongeacht moderne communicatiestructuren niet zondermeer verantwoordelijk kunnen worden bevonden voor de verbreding van de kloof die bestaat tussen deze normatieve realiteiten, blijkt uit voorgaande analyse wel dat ze als instrument verantwoordelijk bevonden kunnen worden voor de schepping en instandhouding van meervoudige normatieve realiteiten. Om deze reden sta ik in het volgende, en laatste, hoofdstuk, getiteld 'Hoe moet het verder?', kort stil bij het effect dat de aanwezigheid van meervoudige normatieve realiteiten kan hebben op het individu.

4. HOE MOET HET VERDER?

Even recapituleren: ik heb gesteld dat globalisering en digitalisering in een informatiemaatschappij verantwoordelijk bevonden kunnen worden voor de aanlevering van een normatief contrast. De grensoverschrijdende communicatiestructuren confronteren het individu – al dan niet in een digitale ruimte – met normatieve kennis die vaak verschilt van lokale normen. Dankzij de confrontatie met alternatieve normen kan een deel van de lokale normaliserende kennis waaraan het individu wordt onderworpen in vraag gesteld worden – waardoor lokale normen niet meer als vanzelfsprekend gevolgd worden. Lokale normen die eens vast stonden, gedeeld werden en voor een gemeenschappelijk en onbetwistbaar wereldbeeld zorgden worden hierdoor voor interpretatie vatbaar. Het gedeelde normatieve kader dat in een segmentaire samenleving voor sociale cohesie zorgde valt zo uit elkaar. Meerdere normatieve realiteiten bestaan naast elkaar en het individu wordt gedoemd om uit een bodemloos reservoir aan alternatieve normaliserende kennis datgene te vissen dat hij denkt nodig te hebben. Hij laat zich gedeeltelijk beïnvloeden door de in de wetgeving verankerde staatse normen, maar ook steeds meer door alternatieve kennis zoals, bijvoorbeeld, een *YouTube*-kanaal dat beheert wordt door iemand met een sterke mening, een open brief van experts, de stem van een extreme politieke partij, het utopie van de reclame industrie of eender welke andere bron die de strijd om zijn aandacht wint. Kortom: in tegenstelling tot het collectieve wereldbeeld dat gedeeld werd in een segmentaire samenleving, is het wereldbeeld van het individu in de informatiemaatschappij haast uniek: het is een collage dat bestaat uit brokstukken van – digitale en niet-digitale – werkelijkheden met als enig structurerend beginsel zijn individuele keuze (Weyns, 2004). Dit resulteert in een toenemend aantal normatieve realiteiten die onderling niet altijd verzoenbaar zijn, maar vaak ook niet met het normaal van de staat – wat, ik meen te beweren, leidt tot de geziene betogingen. De eensgezindheid binnen en tussen staten lijkt, in overeenstemming met de normaliserende macht waaruit ze voortkomt, te fragmenteren.

In het derde hoofdstuk testte ik, aan de hand van een theoretische verkenning van hoe normaliserende macht zich in een informatiemaatschappij manifesteert, reeds de plausibiliteit van deze hypothese. Hieruit bleek dat moderne communicatiestructuren die eigen zijn aan een informatiemaatschappij als instrument verantwoordelijk bevonden kunnen worden voor de schepping en instandhouding van meervoudige normatieve realiteiten. Ik stond, echter, nog niet stil bij wat Frédéric Gros, een gerenommeerd specialist in Foucaults denken, beschrijft als Foucaults voornaamste beweegreden, namelijk “het effect dat de aanwezigheid van meervoudige vormen van waarheid (belichaamd in meervoudige kennis, ethische verplichtingen, politieke en sociale rituelen) kan hebben op het bestaan van individuen” (Foucault, 2015, p. 23). In wat volgt bespreek ik daarom kort wat ik het voornaamste effect acht van gefragmenteerde normaliserende macht: *individualisering*.

INDIVIDUALISERING

Het gevolg van de gelijktijdige aanwezigheid van onverzoenbare normatieve realiteiten is dat individuen er steeds vaker alleen voor komen te staan. Door de afgenomen eensgezindheid, die voortkwam uit het monopolie van de staat op normaliserende macht, worden individuen gedwongen om steeds meer zelfstandig te handelen. Dit staat in contrast met een segmentaire samenleving waarin individuen nog blindelings konden "denken, handelen en voelen wat de maatschappij hen, via haar instituties, aanleerde" (Weyns, 2014, p. 150). Er was een duidelijke sociale structuur en mensen wisten wat er van hen werd verwacht. Maar in onze huidige informatiemaatschappij staat de keuze van het individu centraal – het collectieve beperkt de individuele vrijheid. Het individu, de maatschappelijke microcel, wint het zo van gezin, groep en collectiviteit (Eyskens, 2008). Het individu wil vrij zijn om te kiezen met welke normen hij zich vereenzelvigd en de collectiviteit neemt hem net deze vrijheid af. Collectieve instituties zoals de verzuiling, waarbij ziekte, gezondheid, werk, vrije tijd en ontspanning collectief en met bureaucratische precisie voor het individu werden georganiseerd, moeten eraan geloven (Weyns, 2004). Het individu wordt verheven uit de massa en dankzij individualisme krijgt het de kans om zijn eigen weg te gaan in de samenleving, klinkt het in liberale kringen (Verhofstadt, 2004). Individualisme is nodig om ieder individu het recht te geven om zelf zijn levensplan in te vullen – ongeacht zijn afkomst, geslacht, geloof, nationaliteit, volk of ras. Kortom: de strijd om individualisme die al jaren hevig wordt gevoerd, verschaft ons met het *recht op zelfbeschikking*, en dat zouden we volgens liberale stemmen als die van Verhofstadt (2004) moeten koesteren.

“Maar de vruchten in het paradijs smaken bitter. Hoe meer het individu op zichzelf terugvalt hoe schimmiger het wordt” (Weyns, 2004, p. 143) waarschuwen auteurs zoals Lipovetsky (1989) en Lasch (1991). Wanneer er teveel collectiviteiten verdwijnen dan komt het individu in een situatie terecht waarin hij er alleen voor staat. Hij draagt dan zélf het volledige gewicht van keuzedruk die voorheen werd verlicht door de collectiviteiten die het individu bijstonden in zijn persoonlijke keuzes “van de wieg tot het graf” (Weyns, 2004, p. 139). De ‘vrijheid’ die het individu heeft verworven om hoogstindividueel te handelen brengt op deze manier een meritocratie voort waarbij het individu verantwoordelijk wordt gesteld voor alles wat hij voortbrengt.

Door de meervoudigheid aan normatieve realiteiten valt de eensgezinde massa uit elkaar in een samenraapsel van *selfmade men* met verschillende overtuigingen. Centrale bestuursorganen – zoals de overheid, bureaucratie en *management* – merken dat een *one size fits all*-aanpak niet langer geschikt is om een gedifferentieerde groep te besturen. Zoals reeds besproken schuiven ze de verantwoordelijkheid – doormiddel van normalisering en disciplineren – door naar het individu en zadelen ze hem op met een controleerbaar doel of quota in plaats van een voorgekauwde werkwijze (Mau, 2019; Verschraegen, 2012).

Een goed voorbeeld daarvan is de zorg voor het milieu en de klimaatverandering. Hoewel collectieve inspanningen nog steeds van groot belang zijn, groeit de overtuiging dat het individu een toenemende verantwoordelijkheid moet dragen. Aan de hand van zijn ecologische voetafdruk wordt hij aangemoedigd om bewuste keuzes te maken, zoals het verminderen van zijn

energieverbruik, recycleren, het vermijden van plastic wegwerpproducten en het kiezen voor duurzame vervoersmiddelen (Bröckling et al., 2005; Verschraegen, 2012). In deze 'vrije' manier van handelen kan het individu niet aan zichzelf ontsnappen. Alles wat het individu overkomt, wordt gereduceerd tot de keuzes die hij maakt en wordt vervolgens beschouwd als zijn eigen verantwoordelijkheid – zelfs een uiterst mondiaal thema als het klimaat verandert zo in een herinnering aan individuele verdiensten.

Het individu raakt zo gefixeerd op zijn verdiensten dat zijn imago een religieus karakter lijkt te krijgen. Naarmate het individu minder wordt beïnvloed door een extern opgelegde vorm van *normale* denkpatronen die als dwingend worden ervaren, zoals waarden, gewoonten en tradities, komt hij steeds meer in het middelpunt van zijn eigen belangstelling te staan: “waar het ‘ik’ ook kijkt, hij ziet slechts zichzelf” (Weyns, 2004, p. 143). De meritocratie brengt individuen voort die oog in oog met zichzelf, verknocht raken aan hun imago.

Lipovetsky (2009) ziet in de combinatie van dit individualisme met het heersende kapitalisme een *hyperconsumptiemaatschappij* ontstaan waarin het individu zijn persoonlijkheid eindeloos kan opwaarderen. Maar ze wordt gekenmerkt door *un bonheur paradoxal*: aan de ene kant is er een overvloed aan mogelijkheden om gelukkig te zijn en vervulling te vinden, terwijl aan de andere kant existentiële twijfels, onvervulde verlangens, (status)stress, depressie en eenzaamheid alomtegenwoordig zijn (Lipovetsky, 2009; Verhaeghe, 2011). Lipovetsky (1989) beschrijft hoe een ver doorgevoerde vorm van individualisering uiteindelijk leidt tot neonarcisme dat wordt gekenmerkt door “een onophoudelijke zoektocht naar zichzelf” (Weyns, 2004, p. 144). Als het aan Lipovetsky ligt, dreigt het individu zichzelf te verliezen door, paradoxaal genoeg, voortdurend te blijven zoeken naar zijn identiteit op basis van alle alternatieve kennis die hem wordt aangeboden. “Hoe meer hij zichzelf zoekt, hoe vager zijn zelfbeeld wordt, en hoe onvaster de grond onder zijn voeten. Voortdurend rusteloos in zichzelf tollend, vindt hij nergens een solied aanknopingspunt” (Weyns, 2004, p. 144). De informatiemaatschappij zaait met zijn onophoudelijke stroom aan alternatieven twijfel. De strijd om de overtuiging van het individu mondt uit tot een contradictorisch spanningsveld waarin het individu, vergelijkbaar met de ezel van Buridan, verdwaald lijkt te raken te midden van zijn opties.

HERNORMALISERING?

Het individu dat door de vrijheid om te kiezen verheven is boven de massa, draagt zelf de verantwoordelijkheid om *normaal* te definiëren. Tegelijkertijd maakt de gefragmenteerde normaliserende macht de mogelijke invullingen van deze definitie onbeperkt.

In tegenstelling tot Lipovetsky, ervaart – hoe kan het ook anders in een geïndividualiseerde samenleving – niet iedereen dit op een negatieve manier. Bij voorstanders van het liberalisme klinkt de loftrumpet voor het individualisme. In plaats van het te verketteren, moet het opnieuw tot strijdpunt van de moderniteit gemaakt worden, aldus Verhofstadt (2004). Het moet niet worden getemperd, maar eerder aangemoedigd, vooral in landen en gemeenschappen waar mensen onderdrukt worden door religieuze, sociale en culturele tradities, luidt het. Anderzijds zijn er stemmen die de grensoverschrijdende communicatiestructuren net

zien als een *machtige hefboom* voor allerlei vormen van samenwerking (Eyskens, 2008). Door het wij-gevoel dat voortkomt uit de digitale informatienetwerken zou de wereld zijn “getreden in de fase van haar eenmaking op alle gebieden, met vallen en opstaan, met tegenstromingen en stroomversnellingen, met een latente of openlijke spanning tussen universalisme en particularisme” (Eyskens, 2008, p. 466). De digitale ruimte lijkt dan niet te resulteren in fragmentatie en verdeeldheid, maar net in een krachtige stuwning tot éénmaking. Maffesoli (1990), daarentegen, erkent de fragmentering in de samenleving wél, maar omarmt de verdeeldheid als was het een feest. De verdeeldheid zorgt er in zijn ogen voor dat *postmoderne megalopolissen* een pretpark zijn waarin individuen zich begeven van de ene vibrante sfeer naar de andere. Tijdelijk dompelen ze zich onder in een opwindende sfeer en bewegen ze als *genietende nomaden* door de bruisende mengeling van mensen, objecten, beelden en klanken (Maffesoli, 1990; Weyns, 2004). Volgens Maffesoli (1990) is het net deze esthetische versmelting die met haar “maalstroom van collectieve belevingen en gedeelde zinnelijkheid” (p. 168) de samenleving samenhoudt. De fragmentering van het normaal zorgt dan niet voor een doorgedreven individualisme, maar “de bonte veelheid van sferen” zorgt er juist voor dat het individu meer dan één leven leeft en hij de beperking van zijn *ik-illusie* verliest (Weyns, 2004, p. 168).

Ondanks de talloze tegenstrijdige standpunten die worden ingenomen, bouw ik voort op het idee dat de fragmentatie van normaliserende macht leidt tot een vorm van individualisme die het moeilijk maakt om sociale cohesie en wederzijds begrip in een samenleving te behouden. Indien de samenleving geplaagd zou kunnen worden op een spectrum met collectivisme aan de ene kant en individualisme aan de andere kant, lijkt het erop dat de zoektocht naar het evenwicht hiertussen, naar mijn mening, aan het equilibrium voorbij is gegaan. De koers naar individuele vrijheid, die werd ingezet als tegenbeweging tegen de onderdrukking van totalitaire regimes, was zo overtuigend dat het belang van collectiviteit in vergetelheid lijkt te zijn geraakt. Het is belangrijk om te benadrukken dat hoewel individuele rechten het onderspit dreigen te delven wanneer collectiviteit almachtig wordt, we niet mogen miskennen dat wanneer individualisme de overhand krijgt, de gemeenschappelijke band vervaagt en de samenleving verandert in een jungle waarin de sterkste overwint. Het ideaal zou moeten zijn om een evenwicht te vinden tussen collectiviteit en individualisme.

Durkheim (1893), misschien wel dé grootste voorstander van het collectieve, zag slechts één oplossing om het tij te keren: er moet een nieuw en sterk moreel gezag komen. Moet het recht van de mens om zelf zijn levenslot te bepalen dan ondergeschikt worden gemaakt aan het collectief? Durkheim beweert van niet, het nieuw en sterk moreel gezag moet niet de individuele vrijheid aan banden leggen maar wel het egoïsme. Vrijheid en egoïsme zijn in zijn ogen namelijk twee verschillende dingen (Weyns, 2014). Echte vrijheid, die de mens optilt tot sociaal wezen, is, aldus Durkheim, niet de vijand van regels, wel integendeel: “vrijheid is een product van reglementering” (Weyns, 2014, p. 157).

Maar waar moet dat gewenste gezag vandaan komen? Van een collectiviteit, een groep, dat spreekt voor zich, want “alleen een groep kan de moraliteit voortbrengen” (Weyns, 2014, p. 157). Maar welke groep? Als het aan Beck (2002) ligt moet er een *kosmopolitische staat* worden uitgevonden, gebaseerd op de andersheid van de ander. Er moet een fundamenteel en collectief

besef zijn van “de beginselen, het kosmopolitisch geheugen en de normen die via het recht tot uitdrukking worden gebracht - en zelfs zonder recht worden nageleefd - zodat er een gedeeld vertrouwen kan zijn, een ethos waartegen mondiale normen worden geïnstitutionaliseerd” (Beck, 2002, p. 20). Dat klinkt veelbelovend, maar hoe kan zo een fundamenteel besef tot stand komen? Durkheim pleit voor *intermediaire groepen* die zich situeren tussen de staat en het individu. Hun voornaamste taak bestaat erin mensen te verenigen, hen zin voor burgerschap bij te brengen en moreel te verheffen, of nog: individuen te binden aan gezagvolle normen en waarden (Weyns, 2014). Maar ook hier vormt het een uitdaging om het equilibrium niet voorbij te gaan. Door de belangen te benadrukken van ‘de groep’ en ‘de maatschappij’ ontstaat het risico om voorbij te gaan aan belangentegenstellingen en daardoor het individu te miskennen.

Het mag duidelijk zijn dat het evenwichtsspel tussen het waarborgen van persoonlijke vrijheid enerzijds en het erkennen en investeren in collectieve verantwoordelijkheid – van anderen en van de samenleving als geheel – anderzijds nog niet is gespeeld. Mondiale crises bieden, echter, wel vaak een gunstig milieu voor collectiviteit om de kop op te steken en haar belang te onderstrepen. Het is in tijden van crisis dat het individu herinnert wordt aan zijn afhankelijk van anderen en erkent dat hij alleen kan gedijen in een gezonde gemeenschap. Een goed voorbeeld hiervan is de nadruk die Latour (2018) op het ‘Aardse’ legt in zijn politieke pamflet *Où atterrir? Comment s'orienter en politique*. Latour legt de nadruk op het belang van het besef dat de natuur gevuld is met mede-belanghebbenden die, net als wijzelf, een belang hebben bij het behoud van deze waardevolle omgeving. Met zijn pleidooi voor een politieke beweging die zich richt op het behoud en de bescherming van het 'Aardse' wordt het duidelijk hoe een mondiale crisis kan zorgen voor een gemeenschappelijke horizon. Net zoals de gedifferentieerde groep Tunesiërs tot één werd gemaakt in hun eensgezindheid over dat het anders moet, schuilt er in de mondiale transitiebeweging misschien wel ‘de drager van moraliteit’ die een ethos kan creëren waartegen mondiale normen kunnen worden geïnstitutionaliseerd.

BESLUIT

Deze thesis bestond uit een theoretische verkenning van hoe grensoverschrijdende communicatiestructuren bijdragen aan de totstandkoming van normatieve kennis in een informatiemaatschappij. De enorme kwantitatieve toename van informatie-uitwisseling heeft er in de afgelopen decennia toe geleid dat een nieuw soort sociaal systeem tot stand kwam. Een sociaal systeem dat dankzij globale en digitale communicatienetwerken een door media gesatureerde omgeving creëert waarin het individu met een constante regelmaat geconfronteerd wordt met verschillende vormen van informatie. In deze thesis heb ik getracht duidelijkheid te bieden omtrent de invloed dat deze informatie heeft op wat als *normaal* beschouwd wordt door het individu. Met behulp van een Foucaultiaanse benadering om de relatie tussen normatieve kennis en macht te reconstrueren, heb ik aangetoond dat globalisering en digitalisering in een informatiemaatschappij verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de schepping en behoud van een normatief contrast. Bovendien heb ik laten zien dat moderne communicatiestructuren het dispositief waarin normaliserende macht huist, herdefiniëren. In dit besluit vat ik eerst voor elk hoofdstuk de belangrijkste theoretische argumenten samen. Daarna reflecteer ik over de praktische en theoretische beperkingen van mijn onderzoek.

In het openingshoofdstuk is aandacht besteed aan wat gezien kan worden als de empirische belichaming van normatieve oneensheid, antisysteembetogingen. Aan de hand van Foucaults theoretische analyse omtrent sociale opstanden werd gesteld dat antisysteembetogingen in essentie begrepen kunnen worden als het *snijpunt van contradictorische normatieve discours*. Om beter te begrijpen hoe meervoudige, tegenstrijdige normatieve discours ontstaan in een informatiemaatschappij, werd in het tweede hoofdstuk uitgebreid ingegaan op het proces van normontwikkeling. Gebaseerd op Foucaults werk *Surveiller et punir: Naissance de la prison* werd geïllustreerd hoe de mens wordt geobjectiveerd en wordt onderworpen aan een intens regime van controle, dressuur en normalisatie. Door op genealogische wijze de metamorfose van straftechnieken doorheen de tijd te analyseren verduidelijkte ik hoe de machtsstructuren die verantwoordelijk zijn voor de totstandbrenging van normatieve overtuigingen in werking treden. Uit deze analyse bleek dat, hoewel er een duidelijke relatie bestaat tussen normaliserende macht en de vroegmoderne staat, de normatieve verdeeldheid binnen een informatiemaatschappij - zoals geanalyseerd door Foucault - geïnterpreteerd kan worden als een mogelijke indicatie van de fragmentatie van normaliserende macht. Hieruit volgde de hypothese dat het normaliserend monopolie van de vroegmoderne staat in een informatiemaatschappij afkalft.

Om deze hypothese te staven, onderzocht ik in het derde hoofdstuk welke niet-staatse kennisbronnen het verticalisme, dat de machtsverhoudingen van een vorige periode weerspiegelde, ondermijnen. Hieruit bleek dat voornamelijk grensoverschrijdende communicatiestructuren in een informatiemaatschappij als instrument verantwoordelijk bevonden kunnen worden voor de schepping en instandhouding van meervoudige niet-staatse normatieve discours. Culturen en rationaliteiten kunnen zich door communicatienetwerken

namelijk vrij bewegen, zonder beperkingen van grenzen, waardoor het individu steeds vaker wordt geconfronteerd met niet-staatse normen. Het individu, dat voorheen grotendeels onderworpen was aan lokale normaliserende kennis, transformeert zo tot een *kosmopolitisch subject* waarbij een grotere mate van interculturalisering en interrationalisering resulteert in een toename van de confrontatie met alternatieve normaliserende kennis. Daarnaast werd benadrukt dat ook de groeiende confrontatie met de digitale ruimte een cruciale rol speelt bij het verklaren van de manifestatie van niet-staatse normaliserende macht in een informatiemaatschappij. Uit de analyse werd duidelijk dat hoewel kennis in de digitale ruimte zichzelf presenteert als neutraal en objectief, wat werkelijk gemeten en gepresenteerd wordt, een kwestie van macht is. De beperkte controle van centrale autoriteiten over de digitale ruimte, samen met de universele toegankelijkheid en groeiende confrontatie ervan, draagt zo bij aan de decentralisatie van machtsuitoefening in normaliserende processen.

In het laatste hoofdstuk werd gesteld dat het afkalvende monopolie van de staat op machtsuitoefening in normaliserende processen leidt tot een afname van sociale consensus, wat op zijn beurt resulteert in een groeiend gevoel van isolement bij individuen. In lijn met de ideeën van Durkheim werd betoogd dat naarmate het individu minder beïnvloed wordt door externe opgelegde vormen van gedeelde normatieve denkpatronen, hij steeds centraler komt te staan in zijn eigen aandachtssfeer en zo belandt in een onophoudelijke zoektocht naar zichzelf. Daarom wordt de conclusie afgesloten met een pleidooi voor een geleidelijke verschuiving naar meer collectiviteit, waarbij het gewicht van de keuzedruk, dat momenteel voornamelijk op de schouders van het individu rust, opnieuw verlicht kan worden.

In deze thesis heb ik getracht om op een genuanceerde wijze waardevolle inzichten te bieden in de aard en het effect van normaliserende macht in de informatiemaatschappij. Toch dienen de theoretische conclusies voorzichtig te worden geïnterpreteerd. Eén van de belangrijkste beperkingen van dit onderzoek is de beperkte empirische basis. De oppervlakkige analyse van betogingen volstaat niet om de normatieve oneensheid die globaal heerst helder te representeren en bovendien zijn er mogelijk andere factoren die het gedrag van betogers beïnvloeden die niet in dit onderzoek zijn meegenomen. Een andere belangrijke beperking van dit onderzoek is de beperkte focus op het theoretisch kader van Michel Foucault. Hoewel Foucaults werk waardevol is voor de analyse van normaliserende macht in de informatiemaatschappij, kan een te nauwe focus op één theoretisch kader leiden tot een beperkte blik op de bredere context van normaliserende macht en de manieren waarop deze zich manifesteert in de samenleving. Tot slot moet worden opgemerkt dat dit onderzoek zich specifiek richt op de impact van grensoverschrijdende communicatiestructuren op normaliserende macht in de informatiemaatschappij. Hoewel het onderzoek waardevolle inzichten biedt over de aard en het effect van normaliserende macht in de informatiemaatschappij, is het belangrijk om te erkennen dat dit slechts één aspect is van een complex en veelzijdig fenomeen dat verdere aandacht en onderzoek verdient. Niettemin biedt deze thesis waardevolle inzichten omtrent normaliserende macht in de informatiemaatschappij en kan het dienen als basis voor verdere onderzoeken en discussies over dit onderwerp.

BIBLIOGRAFIE

- Agamben, G. (2009). *"What is an apparatus?" and other essays*. Stanford University Press.
- Ake, S. (2015). *Norm and Value Changes in a Globalized World* (B. Claesson, Ed.).
- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of economic perspectives*, 31(2), 211-236.
- Armstrong, A. (2003). Foucault and feminism.
- Ataei, S. (2023, 11/01/2023). De meedogenloze politiechef die orde moet scheppen in Iran. *De Standaard*. https://www.standaard.be/cnt/dmf20230110_97946437
- Baert, D., & Arnoudt, R. (2023, 08/01/2023). Honderden aanhangers van ex-president Bolsonaro opgepakt na bestorming van Braziliaanse overheidsgebouwen. *VRT NWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/01/08/aanhangers-van-ex-president-bolsonaro-bestormen-parlementsgebouw/>
- Bandura, A., Freeman, W. H., & Lightsey, R. (1999). Self-efficacy: The exercise of control. In: Springer.
- Barth, F. (1998). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Waveland Press.
- Beck, U. (1999). What Is Globalization?
- Beck, U. (2002). The Cosmopolitan Society and its Enemies. *Theory, Culture & Society*, 19, 17-44.
- Belga. (2023, 15/01/2023). Boeren protesteren tegen stikstofakkoord aan nieuwjaarsfeest van N-VA. *De Standaard*. https://www.standaard.be/cnt/dmf20230115_92142670
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European journal of communication*, 33(2), 122-139.
- Bentham, J. (1843). *The works of Jeremy Bentham* (Vol. 4).
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International journal of intercultural relations*, 29(6), 697-712.
- Bröckling, U., Krasmann, S., & Lemke, T. (2005). *Sleutelwoorden. De actualiteit in 44 begrippen*. SUN.
- Bröckling, U., Krasmann, S., & Lemke, T. (2010). From Foucault's lectures at the Collège de France to studies of governmentality: An introduction. In *Governmentality* (pp. 9-41). Routledge.
- Bu, F., Steptoe, A., & Fancourt, D. (2020). Who is lonely in lockdown? Cross-cohort analyses of predictors of loneliness before and during the COVID-19 pandemic. *Public health*, 186, 31-34.
- C. Scott, J. (1998). *Seeing Like A State* Yale University Press.
- Cinelli, M., De Francisci Morales, G., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W., & Starnini, M. (2021). The echo chamber effect on social media. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(9), e2023301118.

- Connors, M. (1993). *The Race to the Intelligent State* (2 ed.). Capstone Publishing. <https://doi.org/9781900961066>
- D'Hooge, E., & Vandegehuchte, R. (2023, 18/03/2023). *De verkeerde generatie*, VRT. <https://www.vrt.be/vrtnu/a-z/vranckx/2023/vranckx-s2023a9-de-verkeerde-generatie/>
- de Folter, R. J. (1989). Normaal en abnormaal: enkele beschouwingen over het probleem van de normaliteit in het denken van Husserl, Schütz en Foucault. 304. <https://doi.org/9789065540416>
- De Marez, L., Sevenhant, R., Denecker, F., Georges, A., Wuyts, G., & Schuurman, D. (2022). *Digimeter 2022: Digitale trends in Vlaanderen*.
- Durkheim, E. (1893). *De la division du travail social*.
- Elias, N. (1939). *The Civilizing Process: The History of Manners*. Urizen Books Pantheon Books.
- Espeland, W. N., & Sauder, M. (2007). Rankings and reactivity: How public measures recreate social worlds. *American journal of sociology*, 113(1), 1-40.
- Espeland, W. N., & Stevens, M. L. (1998). Commensuration as a Social Process. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 313-343. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.313>
- Eyskens, M. (2008). De kennismaatschappij produceert veel onwetendheid. *Recht in beweging*, 15, 449-471.
- Fertik, M., & Thompson, D. (2015). *The reputation economy: How to optimise your digital footprint in a world where your reputation is your most valuable asset*. Hachette UK.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2), 117-140.
- Folger, R. (1986). Rethinking equity theory: A referent cognitions model. *Justice in social relations*, 145-162.
- Foucault, M. (1976). *Geschiedenis van de seksualiteit I: De Wil tot Weten*. Boom uitgevers Amsterdam.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795. <http://www.jstor.org/stable/1343197>
- Foucault, M. (1988). *Politics, philosophy, culture: Interviews and other writings, 1977-1984* (L. Kritzman, Ed.). Routledge.
- Foucault, M. (1989). *Discipline, toezicht en straf*. Historische Uitgeverij Groningen.
- Foucault, M. (2004). *La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978-1979)*. SEUIL.
- Foucault, M. (2015). *Oeuvres, tome I* (F. Gros, Ed.). Gallimard.
- Gijsbers, V. (2017). *Chapter 2.5: Michel Foucault, power*, Leiden University - Faculty of Humanities. <https://www.youtube.com/watch?v=keLnKbmrW5g>
- Gordon, C. (1980). Power/knowledge. *Pantheon: New York*.
- Haas, P. M. (1992). Introduction: epistemic communities and international policy coordination. *International organization*, 46(1), 1-35.

- Harvey, D. (1999). Time—space compression and the postmodern. *Modernity: after modernity*, 4, 98-118.
- Harvey, D. (2020). The condition of postmodernity. In *The New social theory reader* (pp. 235-242). Routledge.
- Hoy, D. C. (2004). *Critical Resistance: From Poststructuralism to Post-Critique*. The MIT Press. <https://doi.org/https://doi.org/10.7551/mitpress/2217.001.0001>
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American sociological review*, 19-51.
- Kelley, J. G., & Simmons, B. A. (2015). Politics by number: Indicators as social pressure in international relations. *American journal of political science*, 59(1), 55-70.
- Klandermans, B. (2004). The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 20). Blackwell Publishing Ltd.
- Kumar, K. (1995). *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Blackwell.
- Lasch, C. (1974). *The world of nations: Reflections on American history, politics, and culture*. Knopf.
- Lasch, C. (1991). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. W. W. Norton & Company.
- Latour, B. (2018). *Down to earth: Politics in the new climatic regime*. John Wiley & Sons.
- Lecluyse, L. (2023, 09/01/2023). Spanning stijgt in Duits "kolendorp" Lützerath nu ontruiming nadert: honderden activisten bezetten dorp tegen uitbreiding bruinkoolmijn. *VRT NWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/01/09/duitsland-luetzerath-bruinkoolmijn-ontruiming/>
- Lipovetsky, G. (1989). *L'ère du vide: Essais sur l'individualisme contemporain*. FOLIO ESSAIS.
- Lipovetsky, G. (2009). *Le Bonheur Paradoxal: Essai sur la société d'hyperconsommation*. GALLIMARD.
- Luceri, L., Giordano, S., & Ferrara, E. (2020). Detecting troll behavior via inverse reinforcement learning: A case study of russian trolls in the 2016 us election. Proceedings of the international AAAI conference on web and social media,
- Maffesoli, M. (1990). *Au creux des apparences. Pour une éthique de l'esthétique*. Plon.
- Mau, S. (2019). *The metric society: On the quantification of the social*. John Wiley & Sons.
- Melossi, D. (1990). *The State of Social Control: A Sociological Study of Concepts of State and Social Control in the Making of Democracy*. Palgrave Macmillan.
- Mortelmans, D. (2021). Causes and consequences of family dissolution in Europe and post-divorce families. In *Research Handbook on the Sociology of the Family* (pp. 232-247). Edward Elgar Publishing.
- Ortiz, I., Burke, S., Berrada, M., & Saenz Cortés, H. (2022). World Protests: A Study of Key Protest Issues in the 21st Century. In Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-88513-7_1

- Paternek, M. A. (1987). Norms and Normalization: Michel Foucault's Overextended Panoptic Machine. *Human Studies*, 10(1), 97-121. <http://www.jstor.org/stable/20008990>
- Pierson, R. (1994). The epistemic authority of expertise. PSA: Proceedings of the Biennial meeting of the Philosophy of Science Association,
- Quattrociocchi, W., Scala, A., & Sunstein, C. R. (2016). Echo chambers on Facebook. *Available at SSRN 2795110*.
- Rathi, R. (2019). Effect of Cambridge Analytica's Facebook ads on the 2016 us presidential election. *Towards Data Science*.
- Reijngoud, T. (2012). *Weten is meer dan meten*. Lias.
- Sassen, S. (2007). *A Sociology of Globalization*. W. W. Norton & Company.
- Schwartz, B. (2004). *Paradox Of Choice: Why More Is Less*. Harper Perennial.
- Sherry, T. (2015). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. In: Basic Books.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American psychologist*, 56(4), 319.
- Tajfel, H., Turner, J. C., Austin, W. G., & Worchel, S. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *Organizational identity: A reader*, 56(65), 9780203505984-9780203505916.
- Tamir, D. I., & Ward, A. F. (2015). Old desires, new media. *The psychology of desire*, 432-455.
- Tyler, T. R., & Smith, H. J. (1995). Social justice and social movements.
- Van Dale. (2023). *Betekenis 'normaal'*. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/normaal#.ZDpSXMTp1EY>
- Van Krieken, R. (1990). The organization of the soul: Elias and Foucault on discipline and the self. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 31(2), 353-371.
- Van Stekelenburg, J., & Klandermans, B. (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5-6), 886-905.
- Verhaeghe, P. (2011). *Identiteit*. De Bezige Bij.
- Verhofstadt, D. (2004). *Pleidooi voor Individualisme* Houtekiet.
- Verschraegen, G. (2012). Living by numbers: Foucault lezen in een informatiemaatschappij. In *Michel Foucault: een voortdurend proces: bijdragen over kritiek, politiek, seksualiteit en techniek/Sambre, P.[edit.]; ea*.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 2). University of California press.
- Webster, F. (2014). *Theories of the Information Society* (Vol. 4). Routledge.
- Weyns, W. (2004). *Het tijdperk van de maatschappij*. Uitgeverij Acco.
- Weyns, W. (2014). *Klassieke sociologen en hun erfenis*. LannooCampus.